

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ
ФАКУЛЬТЕТ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
Кафедра культурології та медіакомунікацій

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня магістра
**АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ МЕШКАНЦІВ УКРАЇНСЬКИХ
ЗЕМЕЛЬ В
ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ XVI–XVIII СТ.**

Освітньо-професійна програма
Культурні дослідження
галузь знань 03 Гуманітарні науки
спеціальність 034 Культурологія

Здобувач: Павленко К.С.
(прізвище та ініціали)

Керівник: проф. Кислюк К.В.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент: кандидат мистецтвознавства, доцент Нікуленко С.І.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Допущена до захисту на засіданні
кафедри культурології та
медіакомунікацій « » _____ 2023 р.,
протокол №

Харків 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	5
1.1. Поняття та ознаки академічної мобільності. Академічна мобільність в історії світової культури.....	5
1.2 Академічна мобільність в науковій літературі.....	10
1.3. Методологія дослідження.....	13
РОЗДІЛ 2. СОЦІОКУЛЬТУРНІ КОНТЕКСТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МЕШКАНЦІВ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ XVI–XVIII ст.....	15
2.1. Основні тенденції економічного, політичного та культурного розвитку українських земель XVI-XVIII ст.....	15
2.2. Становлення ранньомодерної української спільноти.....	27
2.3. Освітній простір українських земель у XVI-XVIII ст.....	36
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ЯК ФОРМИ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР.....	49
3.1. Початок академічної мобільності в українських землях к. XVI- к. XVII ст.	49
3.2. Розвиток академічної мобільності п. XVII – середини XVIII ст.....	53
3.3. Зміна векторів академічної мобільності мешканців українських земель у 2 пол. XVIII ст.....	58
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72

ВСТУП

Актуальність: дослідження академічної мобільності мешканців українських земель XVI–XVIII ст. в європейському культурному просторі є актуальним, оскільки досліджує період історії України, коли саме цей освітній феномен відіграв важливу роль у формуванні та розвитку європейської культури. Вивчення цього періоду може розкрити важливі аспекти взаємодії між українською та європейською культурами, вплив академічної мобільності на цей процес, а також допомогти краще зрозуміти роль України в світовій культурі.

Мета: поглибити розуміння процесів академічної мобільності мешканців українських земель XVI–XVIII ст. в європейському культурному просторі.

Завдання:

- Вивчити літературу та джерела, пов'язані з академічною мобільністю на українських землях у XVI–XVIII ст..
- Проаналізувати історичні умови та контекст академічної мобільності в Європі та на українських землях.
- Виявити основні тенденції, перешкоди та досягнення академічної мобільності у зазначений період.
- Вивчити роль українських студентів, викладачів та науковців у європейських університетах та наукових центрах.
- Проаналізувати вплив академічної мобільності на культурні процеси того часу, включаючи літературу, мистецтво, науку та філософію.
- Виявити перешкоди та труднощі, з якими зіштовхнулися українські учасники академічної мобільності, а також досягнення та успіхи, які вони здобули.

Об'єкт: культура українських земель XVI–XVIII ст.

Предмет: процеси академічної мобільності мешканців українських земель XVI–XVIII ст. в європейському культурному контексті.

Огляд літератури має на меті проаналізувати дослідження та джерела, що відносяться до академічної мобільності студентів та інтелектуалів з українських земель протягом XVI–XVIII ст. у європейському культурному просторі: монографії, літописи, доступні архівні джерела, документи та листування.

Методи дослідження: порівняльно-історичний, компаративний, емпіричний та універсальні методи, а також соціокультурний підхід.

Невід’ємною частиною обраної теми дослідження виступали історичні данні, описані в певних хронологічних рамках такі як щоденники, листи, літописи, енциклопедії та інші номенклатурні твори тощо. В ході написання було використано щоденник Г. Л. де Боплана, Яна Гільдебрандта, Павла Халєбського. Історія України в документах і матеріалах, Документи українського козацтва XVI – першої половини XVII ст: універсали, листування, угоди, присяги.

Наукова новизна: поглиблення розуміння процесів академічної мобільності на українських землях у XVI–XVIII ст. у контексті європейського культурного простору.

Апробація: Наукові результати з теми “Академічна мобільність мешканців українських земель XVI–XVIII ст. в європейському культурному просторі” були опубліковані у вигляді тез для збірника VIII Міжнародної науково-практичної конференції “MODERN PROBLEMS OF SCIENCE, EDUCATION AND SOCIETY”.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Поняття та ознаки академічної мобільності. Академічна мобільність в історії світової культури

Відправною точкою дослідження, стали пошуки нормативно-правового визначення академічної мобільності, прописані в законі «Про вищу освіту», а також постанові Кабінету Міністрів №579 «Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність».

«Академічна мобільність – це процес, за допомогою якого студенти, викладачі та науковці отримують можливість тимчасово перебувати та працювати в інших освітніх або наукових установах, на території однієї держави, або, як правило, за межами своєї країни» [61]. Вона може включати обмін студентами, програми стажування, наукове співробітництво та інші форми академічної співпраці між установами.

Академічна мобільність сприяє збагаченню навчального та наукового досвіду учасників, підвищенню їх міжнародної культури, розширенню професійних контактів та можливостям для співпраці. Вона дозволяє студентам отримувати нові знання та навички, дослідникам – обмінюватися ідеями та сприяти розвитку наукової кар'єри, а викладачам – впроваджувати передові методи навчання та отримувати нові наукові висновки.

Академічна мобільність може здійснюватися «з власної ініціативи, підтриманої адміністрацією вітчизняного вищого навчального закладу (наукової установи)..., на основі індивідуальних запрошень та інших механізмів»[62]; через різні програми та ініціативи, такі як: програми обміну, стипендіальні програми, проекти спільних досліджень, тощо. Найбільш відомі програми академічної мобільності включають програми Європейського Союзу, такі як Erasmus або Марія Складовська-Кюрі, Jean Monnet programme, Global UGRAD (США), Fulbright Graduate Student

Program (США), «Mevlana» (Туреччина), а також національні програми багатьох країн.

За місцем її проведення можна виокремити два види академічної мобільності зовнішню та внутрішню. Зовнішня передбачає здобуття освіти закордоном, внутрішня – тимчасове переміщення студента в будь-який навчальний заклад в межах власної країни.

Основна мета академічної мобільності – сприяти обміну знаннями, підвищенню якості освіти та наукового дослідження, а також підтримці міжнародного співробітництва в галузі освіти і науки.

Ознаки академічної мобільності:

- Переміщення між установами: академічна мобільність передбачає фізичне переміщення студентів, викладачів або науковців з однієї освітньої або наукової установи до іншої. Це може включати тимчасове перебування у іншій країні або навіть у іншому місті в межах власної країни.
- Часовий обмежений період: академічна мобільність зазвичай має обмежений термін, після якого учасники повертаються до своєї основної установи. Цей термін може продовжуватись один семестр, академічний рік або певну кількість місяців для стажування або досліджень.
- Навчальні або дослідницькі цілі: академічна мобільність спрямована на досягнення певних навчальних або дослідницьких цілей. Це може бути - отримання нових знань, навичок, дослідницького досвіду або участь у спільних проектах з колегами з інших установ.
- Співпраця та обмін: академічна мобільність сприяє співпраці та обміну між установами. Обмін відбувається, зазвичай, ідеями, передовими методами, дослідницькими результатами, а співпраця – у спільних проектах, публікаціях або презентаціях.
- Міжнародний аспект: багато програм академічної мобільності мають міжнародний аспект, що передбачає переміщення учасників через

кордони країн. Це надає можливість отримати міжнародний досвід, поглибити розуміння інших культур та розвивати міжкультурні навички.

Слід зазначити, що кооперація такого роду має на меті майбутню побудову власної національної стратегії та моделі освіти, що «задовольнятиме особливі потреби кожної країни окремо» [77, с.15]. З 2014 року кількість громадян України, що навчаються або викладають за кордоном, зросла на понад 50 тисяч осіб. Залучення України до Болонського процесу, співпраця з Європейським реформованим ринком освітніх інституцій, є для нас певним орієнтиром, на шляху до підвищення рівня якісних показників навчання у вищих навчальних закладах.

Звернути увагу хочеться й на те, що академічна мобільність є досить складним культурним явищем, тож має розглядатись з точки зору різних соціально-економічних, культурних, політичних та інших факторів. Перш за все, соціально-економічний контекст закладений в процес міграції молоді за кордон. У своїй статті Кравченко С.М, досліджуючи питання міграції студентів за кордон з точки зору освітнього феномену, ґрунтуючись на теорії людського капіталу, доходить до висновку, що «включення іноземних студентів до освітнього та економічного простору країни є формою інвестиції в майбутнє їхньої країни» [43, с.3]. До подібного висновку приходять і автори статті «Академічна мобільність вищої школи»: «в умовах сучасного мультикультурного глобалізму академічна мобільність має змогу відповідати усім викликам сучасних економічних потреб у якісних фахівцях, що забезпечують країні прогрес та модернізацію, а також конкуренту спроможність на міжнародному ринку праці» [65,с.257]. Освітня інтеграція буде корисною і для, власне, національної економіки: «академічна мобільність в змозі суттєво вплинути на якість трудових ресурсів національної економіки, оскільки забезпечує доступ до ефективних міжнародних освітніх програм, курсів і дослідницьких можливостей, що

дозволяє студентам і викладачам повертатися в свою країну з новим багажем знань, академічного і культурного досвіду» [8].

На думку Карапетяна А.О, академічна мобільність з активною підтримкою і стимулюванням з боку держави, покращить стан міжнародних відносин. Автор зазначає, що «в геополітичному плані підтримка відносин з країнами, де існують спільні мовні та культурні зв'язки, може налагоджувати та створювати проекти, що допомагають у виборі закладів освіти, тим самим покращуючи міжнародну діяльність» [35, с.52].

Підсумовуючи сказане, раніше описане нами явище «академічної мобільності» є однією з форм залучення до культурних освітніх горизонтів інших держав. «І відбувається це завдяки довготривалому перебуванню (від семестру до року) в межах іншої країни повністю поглинаючи мовний, освітній та культурний контент» [66, с.279]. «Особистісний аспект цілей академічної мобільності передбачає свободу дій, впевненість у своїх силах, самосвідомість. При цьому професійний аспект цілей академічної мобільності передбачає оволодіння фаховими знаннями, вміннями та навичками, розвиток творчого потенціалу» [80, с.225].

Академічна мобільність, як процес переміщення студентів, викладачів та науковців між різними установами для навчання та досліджень, відіграла важливу роль в історії світової культури. Ось кілька прикладів, що ілюструють вплив академічної мобільності на розвиток культури:

- Стародавньої Греції: учені з різних частин давньогрецького світу подорожували до Афінської Академії Платона та Ліцею Аристотеля для отримання освіти та участі в філософських дискусіях. Це сприяло поширенню ідей та формуванню фундаментальних понять, які вплинули на розвиток філософії, науки та літератури;
- Середньовічної Європи: у середньовічній Європі існували мандрівні університети, як-от Болонський університет та Сорбонна, де студенти та викладачі подорожували з міста в місто, отримуючи й надаючи

освіту. Це сприяло поширенню знань, розвитку університетської системи та взаємодії між культурами;

- Відродження: в епоху Відродження багато художників, науковців та інтелектуалів здійснювали подорожі до Італії, зокрема до Флоренції та Риму, де вони отримували натхнення від античності, вивчали нові техніки та відкривали нові ідеї. Ця академічна мобільність сприяла розквіту мистецтва, архітектури та наукових досліджень;

- У період Просвітництва: у XVIII столітті просвітницькі ідеї та знання широко розповсюдились завдяки академічній мобільності. Філософи, науковці та літератори здійснювали подорожі між європейськими країнами, спілкувалися та обмінювалися ідеями, що сприяло розвитку просвітницького руху та формуванню нових світоглядів.

Академічна мобільність, «номадизм» сучасності, є феноменом, проявом змін ціннісного орієнтування індивідів у мультикультурному освітньому просторі. Вона підтверджує важливість міжкультурних комунікацій, толерантних якостей у створенні нового освітньо-культурного простору з метою суспільного розвитку.

1.2. Академічна мобільність в науковій літературі

Академічна мобільність в науковій літературі є активно досліджуваною темою, яка вивчається в рамках освітніх та соціологічних досліджень. Дослідники аналізують різні аспекти академічної мобільності, їх наукові роботи, присвячені розгляду даної проблеми, свідчать про те, що більшість з них націлені: на розробку та створення нових ефективних шляхів формування академічної мобільності; на системне та методичне новоутворення його ідейного підґрунтя; а також на дослідження його в історичному контексті європейського простору.

Наша країна, станом на сьогодні, підтримує глобальні освітні процеси, беручи курс на модернізацію вищої освіти. Будучи членом Болонського

процесу, за останні роки вона підвищила рівень академічної мобільності в декілька разів. Однак, спроб дослідити прояви явища на українських землях не так багато. І це є колосальним упущенням, адже, в певні періоди, саме українські заклади освіти були перлиною наукових знань східної Європи.

Серед тих, хто ще досліджували процеси академічної мобільності на українських землях XVI–XVIII століття, в певних галузях науки, освіти були – Ісаєвич Я., Чижевський Д., Літвінов В.Д., Павленко Г.В., Кметь В., Микитась В.Л., Сидоренко Н.М., Ужевич І., Бойко Ю.М., Горенко Л.І., Барштейн Н.В., Грабовець., Маслійчук В.Л., Дзюба О., Шандра В.С., Нічник В.М., Хижняк З.І., Арісов В.Ю., Лісовий В.М.

Глобалізаційні процеси неминуче впливають на розвиток усіх сфер життя людини, породжуючи нові форми міжнародної інтеграції та уніфікації. Розуміння наслідків впливу академічної мобільності як однієї з форм освітньої глобалізації з точки зору економіки у своїх наукових доробках висвітлюють Сахієва Р.Г., Кравченко С.М., Болотська О. А. Висвітленням геополітичного прогнозу з позитивною оцінкою займались Хауг Г., Карапетян А. О. Аналіз феномену академічної мобільності, його витоки, характерні особливості проблеми моменти в контексті глобалізації сучасного світу та принципи реалізації у своїй монографії, висвітлили Свириденко Д, Андрущенко В., Савельєв В. Основою їх дослідження є пошук інтеграційних проблем української освіти в європейський культурний простір. Актуалізацією фахової підготовки мобільних студентів в умовах стимуляції освітньо-професійної інтеграції, в поєднанні з досягненнями науки і техніки займалась Хомінець С.І.

XVI–XVIII ст. в історії української держави являє собою досить складний та перенасичений подіями відрізок часу. Тож для цілісного розуміння необхідно було розібратись з причинами та наслідками, політичними, соціальними, економічними умовами життя в яких почала зароджуватись українська нація, як така. Загальні положення історичних подій у своїх лекціях виклав Мельника Л.Г. Точку зору Речі Посполитої на

політичну «роздробленість» українських земель розглядали Зашкільняк Л., Крикун М. Відношення Російської влади її місце на світовій арені та вплив на українські землі досліджував Смолій В.А. Активне включення українських міст в торгово-економічні відносини з європейським світом, та стану внутрішньої економіки досліджували Дашкевич Я., Сидоренко О.Ф., Крижанівська О.П, Кислюк К.В. Соціальному контексту, а саме умовам життя, започаткуванню кріпацтва та ролі еліти у своїх працях приділяли увагу Зенон К., Слабошпицький М. Ф, Петровський М.Н. Негативні наслідки на новостворену форму релігійних вірувань в контексті Брестської церковної унії описували Висовень О., Смотрицький М., Франко І.

Будучи поділеною на дві частини, основна територія сучасної України підпорядковувалась різним культурним впливам. Відтак, виник синтез європейської доби Відродження з суто православними українськими традиціями. Пошуки їх прояву знайшли своє відображення у навчальних посібниках за редакцією Тюрменко І.І., Горбула О., матеріалах українсько-італійського симпозіуму викладеними італійським істориком слов'янських літератур Грачотті С. Окрім нього дослідженням інтегративних процесів культури займався Ісаєвич Я., обравши більш локальну тему українського книгодрукування. Автор ідентифікує розвиток національної писемності та книгодрукування як переломний момент в культурному просторі будь-якого народу.

Прагненню відокремити суто українську націю від поляк та росіян, утвердити наявність окремого державного угруповання, як виклику вимогам тогочасної дійсності, присвячено безліч наукових робіт: Кислюка К.В., Понаморенко О. , Сміт Е., Єфременко.О., Лисяк-Рудницького І., Франка І. К., Заяць О., Мицик Ю., Павличко Д., Степико М., Майборода О., Кононенко В., Когут Є. З., Нагорна Л.П.

Окремо варто виділити авторів, чиї праці присвячені вивченню козацтва – як головного поборника інтересів українських земель:

Бульвінський О.Г., Яворницький Д., Анапович О.М., Мандзяк О., Левкова А., Левкова О., Руденко Ю.

Освіта XVI – XVIII столітті, що стала головною темою дослідження, характеризувалась великим різноманіттям, інтересом з боку суспільства. Вона стрімко поширювалась серед мас, розповсюджуючи та протиставляючи ідейні настрої політичної ситуації. Єзуїтським навчальним закладам присвятили свої праці Батюшков П. М., Босенко Р.О., а також 2 том історії української культури, братським школам як прибічника православних ідей Ісаєвич Я. Історія української культури за редакцією Крип'яченка, Руденко Ю., книга Еволюція європейської парадигми розвитку України в XIV–XIX ст. Про Києво-могилянську академію, Острозьку та Замойську академії писали Гошко Т., Жуковський А., Посохов Л.Ю.

Ці теми досліджуються в академічних статтях, монографіях, та інших джерелах, які висвітлюють важливість академічної мобільності та її вплив на науковий прогрес та культурні взаємозв'язки.

1.3. Методологія дослідження

Методологія дослідження академічної мобільності мешканців українських земель у XVI–XVIII століттях в європейському культурному просторі може включати наступні методи:

Універсальні: наприклад – аналіз, що поєднує в собі емпіричні та теоретичні відомості, та підтвердить нашу інтерпретацію. Універсальні методи індукції та дедукції будуть доцільними в аналізі інформаційного середовища дослідження та узагальнення висновків.

Літературний аналіз: вивчення відповідної літератури та досліджень, які стосуються академічної мобільності та історії українських земель у зазначений період, таких як листування, літописи, монографії, щоденники тощо.

Контекстуальний аналіз: врахування історичного та культурного контексту українських земель та Європи у XVI–XVIII століттях. Розуміння політичних, соціальних, економічних та культурних умов, що вплинули на академічну мобільність у цей період.

Аналіз біографій та наукових досліджень: вивчення життєвих шляхів відомих українських учених, студентів та викладачів, які брали участь у академічній мобільності. Аналіз їх наукових праць та внеску у європейську культуру

Систематизація та аналіз отриманих даних: зібрані дані підлягають систематизації та аналізу з метою висування висновків щодо академічної мобільності мешканців українських земель у XVI–XVIII століттях в європейському культурному просторі.

При окресленні міжнаціонального освітнього явища, відправним пунктом нашого дослідження стає українська історична арена XVI–XVIII ст, з орієнтацією саме на освітній простір та наявність в ньому академічної мобільності. Тому, доцільним буде використання історичного методу, та компаративного аналізу: порівняння академічної мобільності мешканців українських земель з академічною мобільністю інших регіонів Європи у той же період. Це дозволить виявити спільні тенденції, відмінності та взаємодію між різними культурами.

Для дослідження процесів зародження національної ідентичності, єдності культурних та соціальних чинників, та досягненнях в інших гуманітарних сферах буде доцільним використання соціокультурного підходу. Питання, розглянуті даним підходом, забезпечить різносторонній погляд на формування соціокультурного середовища.

Враховуючи роздробленість українських земель в XVI–XVIII, підпорядкування їх різним державам, доречно аналізувати події за допомогою історико-порівняльного методу. Який дасть нам змогу в хронологічному порядку розглянути схожість і відмінність багатьох сфер життя в межах різних країн, а також дослідити явище «академічної

мобільності» в контексті взаємовпливу європейського освітньо-культурного простору та власне українського.

Можна стверджувати, що, ми актуалізуємо в нашому дослідженні здобутки «освітньої історії», що є досить новим напрямом та містить в собі синтез історичних методів та його орієнтацію на дослідження соціальних взаємин, що відображаються в питаннях впровадження нових педагогічних практик, та навчального процесу.

Отже, академічна мобільність передбачає переміщення студентів та вчених з одного навчального закладу чи наукового центру в інший з метою отримання нових знань, досліджень і співпраці. Вивчення поняття та ознак академічної мобільності дозволило з'ясувати, що це явище є невід'ємною складовою історії світової та української культури.

Аналіз наукової літератури підтвердив важливість академічної мобільності в розвитку освіти та науки. Через різні періоди історії академічна мобільність набувала різних форм і особливостей, проте її вплив на культурний простір був суттєвим. Використання комплексного методологічного підходу у дослідженні академічної мобільності є необхідним для систематизації та аналізу наявної інформації. В даній кваліфікаційній роботі використовувалися такі методи дослідження, як аналіз історичних джерел, літературний огляд та порівняльний аналіз.

РОЗДІЛ 2

СОЦІОКУЛЬТУРНІ КОНТЕКСТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МЕШКАНЦІВ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ XVI–XVIII ст.

2.1. Основні тенденції економічного, політичного та культурного розвитку українських земель XVI–XVIII ст.

Цей період відзначався політичними змінами, такими як приєднання українських земель до Речі Посполитої, а потім Російської імперії, зростанням національної ідентичності та напівдержавності під час Хмельниччини і Гетьманщини. Українська культура цього періоду мала велике значення для подальшого розвитку.

Однією з передумов розвитку було збереження традицій Київської Русі, особливо в західноукраїнських землях, які менше постраждали від монголо-татарського нашествия. Крім того, у Великому князівстві Литовському була активно прийнята культурна спадщина Київської Русі на державному рівні.

Тогочасне суспільство, що мало становий характер, вміщувало в себе магнатів, шляхту, духівництво, міщанство та селян. За умовами унії, верхівка, що на кінець XVI століття в межах Правобережжя складала не більше 2,5%, зрівнювалась у правах та посадових місцях, з католицькою шляхтою, за умов зміни віри, прийняття традицій та звичаїв Речі Посполитої, що правда в межах приналежної їм території.

Суспільна еліта української культури у XVI столітті – першій половині XVIII століття виявилася неоднозначною в своїх поглядах. Деякі видатні особистості, такі як князь Костянтин Острозький, та Єлизавета Гулевичівна, здійснювали меценатську діяльність та сприяли розвитку культури і не тільки. Характерною рисою їх діяльності була не тільки власна підтримка з боку заможної верстви, а допомога надходила й на рахунок різноманітних організацій з конкретним проханням щодо розподілу коштів. Такими були

церковні братства. Так Микола Боготовин у своєму заповіті розпорядився віддати на користь Луцького братства «де моє тіло лежатиме, дарую і записую цим заповітом 400 злотих»[68, с.11], а також нагодувати та роздати по певній сумі нужденним. Історію українського меценатства прославило багато відомих жінок княгині Олена і Софія Чорторийські, Ганна Гойська, Раїна Вишневецька та інші. Не оминула цю справу й козацька верхівка – П.Конашевич-Сагайдачний, Кирило Розумовський Іван Мазепа, М. Миклашевський та інші.

Канадський дослідник Зенон Когут вважає, що тодішні магнати, перевищуючи свої владні повноваження, мали змогу здійснювати внутрішню та зовнішню політику, що часто не відповідала інтересам Польсько-Литовському уряду. За приклад автор наводить «Дмитра Вишневецького, що власноруч об'єднав та організував козаків, що згодом здійснювали військові справи, та підтримували боротьбу за незалежність українського народу»[40,с.14]. Та все одно прогресивна основа землевладців, а також вищі представники християнських конфесій, в умовах диктатури Речі Посполитої, втрачали зв'язок з національною культурою та мовою, традиціями та православною вірою, переймаючи польську культуру.

Православна церква тужить за династіями, які колись вірно служили своїй вірі, але зараз її залишили: «Діток народила і зростила, а вони зреклися мене, стали мені посміховиськом і глумом» [70]. Таку реакцію у своєму творі «Тренос» на ці події висловив освітній публіцист та церковний діяч Мелетій Смотрицький.

Міщанство платило велику ціну за власну автономію, що відображалась у великій кількості мит, конкретно визначені торгівельні шляхи тощо. Однак все це не заважало швидкому темпу їх зростання. У XVI столітті країна мала до 20 великих міст з чисельністю населення понад 10-15 тисяч осіб. Як і інші європейські міста, їх населяли представники різних етнічних груп, таких як поляки, німці, євреї, вірмени, угорці, греки. Це з одного боку сприяло взаємному культурному обміну, з іншого боку українці

перебували в постійному етнічному утиску втрачали свою національну самобутність. Цьому сприяли події XV століття, коли італійські колонії в Криму зазнали занепаду через напади Туреччини, частина генуезьких купців перемістилася до Львова і Києва. «Понад триста років через міста України з країн близького Сходу та Західної Азії прибували розкішні тканини, одяг та всілякі косметичні засоби» [18, с.41]. Традиційними залишались економічні відносини з Європейським світом. Починаючи ще з часів Київської Русі торгівля велась «суходолом через Володимир-Волинський, Краків, Прагу до Баварії, Рейнської землі, Англії, Франції та Іспанії тощо. Будучи у складі Речі Посполитої український експорт орієнтувався на сільськогосподарську галузь та лісові товари» [67, с.47]. На зміну натуральному виробництву прийшло масове товарне.

«У XVI ст. українські землі активно включались в загальноєвропейські торгівельні зв'язки. Львів став важливим транспортним центром європейської торгівлі зі Сходом. Поділля масово поставляло в Європу велику рогату худобу. Волинь була постачальником зерна. Небувалий попит на збіжжя, характерний для європейського ринку XVI – першої половини XVII ст., став важливим чинником, що стимулював поширення на землях Польської Корони фільваркового господарства» [44, с.7].

А разом із тим відбулось заснування магдебурзького права, за яким керівництвом міських територій займалось новостворене самоврядування. У Львові, Києві існувало близько 300 ремісничих спеціальностей, провідними було будівництво, ковальство шевство, кравецтво та деревообробка. На Волині і в Галичині зростав попит на будівництво з каменю та цегли, а у Львові в XV столітті, навіть було зведено водопровід. Задля збереження та захисту від шляхти своїх спеціальностей по всіх містах майстри створювали цехи, в яких об'єднувались працівники однієї чи двох сумісних або схожі спеціальностей. Маючи свої особисті атрибути, та керівництво вони покращували розвиток торгівлі влаштовуючи декілька разів на тиждень базари, ярмарки.

В менш вигідній ситуації опинилось селянство, де влада поступово насаджувала закріпачення. Зростання попиту на продукцію сільського господарства в Європі та неспроможність Іспанії, яка раніше була основним постачальником, задовольнити цей попит, призвело до залучення нових постачальників, в тому числі і Польщі.

Українські землі, оспівані літературною мовою в уявленні поляків відображались як «образ безкрайньої родючої рівнини, що “плине молоком і медом, де риба з’являється з божої роси, пшениця родить сама по собі без засіву, а трава на пасовиськах росте так буйно, що по ній не можна проїхати возом» [24, с.121]. Так пояснюється бажання Польщі захопити українські землі, зробити селян кріпаками та привласнити максимальну вигоду. У своєму письмі до Сигізмунда III Януш Острозький так описує період асиміляції українських земель: «Шляхта скаржиться на великі грабунки під самими дверима, що не тільки волоська земля, але й ті краї терплять великий страх» [29, с.58].

Стан закріпачення залежав від густоти населення територій, наприклад регіон Карпат та Придніпров’я де була майже відсутня робоча сила, не відчувала кріпацтва через поступки панів, значно гіршою була ситуація на Галичині та Волині, де власники фільварок мали право не тільки судити а й втручатись в особисте життя. Підтвердження цих тенденцій знаходимо в творі Гійома Левассера де Боплана – військово-політичного діяча та письменника французького походження. Селяни, за його словам, знаходились в «жалюгіднішому стані, ніж каторжани на галерах» [9].

Економічний стан українських земель у складі Російської Імперії був ще менш позитивним. Сільське господарство характеризувалось затримкою розвитку інноваційних технологій, що знайшло своє відображення у відсутності виробничих фабрик, цехів в околицях міст, та переробки власних товарів. Світові тенденції збільшення попиту текстильного виробництва не змусили владу переорієнтуватись на нову нішу, залишаючись в категорії постачальників сировини, залучаючи, при цьому, ручну працю невольників.

«Використання ручної праці на мануфактурах і фільварках надавало можливість успішно обходитися позаекономічним примусом приневолених робітників. Існуючий попит на робочу силу хоча і мав місце, але виявлявся нестійким і сезонним. Це, у свою чергу, руйнувало «знизу» один із драйверів модернізаційних процесів в українській культурі — спрощену вертикальну мобільність» [38, с.26].

В цих обставинах формування культурних процесів відбувалось пліч-о-пліч з боротьбою проти польського панування та обороною кордонів від татарських нападів та Османської імперії, адже влада не могла надати надійного захисту. Підлягання суду за законами пана, обмеження прав за національною приналежністю, соціально релігійний гніт, заклав основу початкам боротьби, та масовій селянській міграції.

Одним із найважливіших факторів, що вплинули на культурний розвиток України у цей період – національно-визвольна боротьба українського народу. Формування Речі Посполитої після Люблінської унії 1569 року призвело до скупчення усіх українських земель серед яких Підляшшя, Волині, Брацлавщини та Київщини в єдиній державній структурі. Завдяки чому відбувається консолідація українського населення, зароджується формування спільних культурно-суспільних, морально-етичних цінностей. З іншого боку, внутрішня політика, тримала курс на полонізацію, дискримінацію православного населення, його повне покатоличення, майже вся місцева влада трималась в руках польських намісників.

Кінець XVст. приносить конфігураційні зміни зі сходу. На мапі з'являється «претендент на домінування в Східній Європі – Московське князівство. З цього моменту південні та східні кордони українських земель знаходяться в безперервних військових конфліктах. Ця карта практично без змін проіснувала до середини XVII ст., а потім, дещо видозмінена, – до кінця XVIII ст., коли її було повністю перекроєно. Такий міжнародний контекст був одним із головних чинників, який визначив історичний розвиток

українського козацтва, що формувалося як прикордонна військова спільнота» [30, с.328].

У такому історичному контексті козацтво, яке формувалося в XV–XVI століттях, взяло на себе роль духовного лідера народу. Козацтво втілювало традиції національної державності, виступало захисником православної церкви та української мови. На думку Бульвінського А.Г., «козацтво, що зосереджувало свою міць в межах запорозької січі стало своєрідним автономним центром влади в Україні, квазідержавним утворенням республіканського типу, яке претендувало на роль визначника долі всіх українців» [11, с.1].

Національно-визвольна війна України у період з 1648 по 1657 роки мала значний вплив на культурне життя. Єдність народу посилювалася завдяки масовим переселенням та суспільній боротьбі за свободу та гідність українців різних регіонів. Війни зміцнювали українську державність, яка базувалася на козацьких традиціях. Навіть якщо Гетьманщина контролювала певну частку земель, її існування підштовхувало розвиток національної самосвідомості.

Події на культурній площині України настали наприкінці XVIII століття, коли внаслідок поділу Польщі українські землі потрапили під владу двох імперій – Російської та Австрійської, які проводили антиукраїнську політику. У Російській імперії складалась ідентична ситуація попереднього століття, за винятком того, що козацька старшина стала частиною дворянства та увійшла в російську культуру. В такій ситуації єдиними носіями та творцями української культури залишалися низи суспільства, простий народ.

У перехідний період від Середньовіччя до Нового часу у всіх європейських країнах стояло виключно гостре питання про роль церкви та релігії. Поява централізованих держав супроводжувалася формуванням національно-релігійних ідеологій. Це привело до перемоги католицизму в Італії, Іспанії, Франції, протестантизму в Швейцарії, Голландії та англіканству в Британії. На українських землях виникло протистояння двох

християнських церков – православне українське населення протистояло католицизму Речі Посполитої. Католицька церква, за підтримки уряду, проявляла жорстку та агресивну позицію. Навіть було дозволено діяльність ордену єзуїтів на території держави. Хоча верхівка суспільства швидко перейшла до католицизму, народ зберігав свою відданість православ'ю.

У 1596 році була укладена Берестейська унія, яка оголошувала укладання акту об'єднання між православною та католицькою церквами. Польський уряд покладав надії, що це стане засобом посилення впливу на українське суспільство, а православні єпископи України прагнули зміцнити особисту владу. Натомість, ними було створено Українську греко-католицьку (уніатську) церкву, яка за зовнішнім обрядом була православною, але адміністративно підпорядковувалася Римському папству. За часів Брестської унії визнані лише католицькі та греко-католицькі общини, хоча більшість приходів залишилися православними.

Невиправдавши очікувань, польської та католицької верхівки Брестська унія не посприяла, а навпаки, загострила ситуацію в Україні. Духівництво, що стало основою окремого стану, зазнавало втрат привілей. «Замість того, щоби стабілізувати конфесійну ситуацію в Київській митрополії, навпаки, не тільки її дестабілізувала, а й посприяла офіційній забороні православної віри в Україні й Білорусі, що майбутньому призвело до широкого розгортання акції спротиву» [12, с.64].

Відразу після прийняття унії, її опоненти зібралися у будинку князя Острозького й виголосили прокляття на цей акт. Як писав Іван Франко «Але перечислилися трохи єзуїти і їх прихильники, думаючи, що як зловлять у свої сіті владик руських, то вже разом з ними зловлять і весь народ. Всі вони зібралися разом, зложили православний собор і викляли митрополита Рагозу і тих єпископів, що прийняли унію» [74, с.15-16]. Розпочалася важка дискусія між освіченими священниками, які були або прихильниками, або противниками унії. Це призвело до зародження особливого літературного жанру — полемічної літератури.

У 1620 році, завдяки підтримці гетьмана Петра Сагайдачного, було відновлено православну митрополію з центром у Києві. Братства що існували ще з XVI ст почали активно діяти в містах. Свою роль у відродженні братств зіграла згадана нами вище відома меценатка Єлизавета Гулевичівна, «записала свої дідичні посілості – двір та площу на Подолі» [31, с.255].

Братства були релігійно-національними організаціями українських православних міщан. Вони формувалися навколо парафіяльних церков і збирали внески для підтримки церкви та проведення благодійних заходів. З часом сфера діяльності братств розширилася: вони втручалися у найважливіші суспільно-політичні події, висували своїх представників на сейми, приймали рішення щодо парафіяльних священиків, відкривали школи, друкарні та видавали підручники.

Спочатку братства з'явилися в Львові та інших містах Галичини, а потім розповсюдилися по всій Україні. У Львові найбільш відомим та впливовим стало Успенське братство (1544 р). Збереглися друковані документи, створені львівськими братствами, в яких вони протестували проти національного гноблення. Вони активно виступали проти заборони підтримки зв'язків зі східними патріархатами.

Найчастіше братства майже цілком об'єднували українське населення в невеличких містечках. Структура організації братств була схожою на модель середньовічних цехів, з елементами рис Реформаційного руху. Варто зазначити, що братства в Україні були самобутнім явищем, яке здійснювало великий вплив на українське національне та суспільно-політичне, і культурне життя.

Період XVI–XVIII століття в культурному середовищі характеризується переходом до секулярного апарату влади, на підставі чого з'являються нові напрямки освіти та мистецтва. На українських землях починається процес запозичення розвитку цих елементів у європейській культурі.

Книгодрукування та література отримала вплив ідеології Відродження та Реформації. Винахід Іоганна Гутенберга, який відбувся у XV столітті із переходом від папірусу та пергаменту до паперу, став передумовою для активного розвитку книжкової справи в Європі. Процес як такий підвищував рівень масової освіти всього людства. Найвидатнішим прикладом розвитку книгодрукування в Україні XVI–XVII стало видавання «Апостола» Івана Федорова, та Острозької Біблії. Примірники останньої були придбані королівськими бібліотеками Швеції та Франції, що свідчило про високий рівень видання.

На території України, яка була під владою Московського царства, у XVIII столітті була проведена реакційна політика стосовно книгодрукування. Були заборонені публікації українською мовою, введені цензурні обмеження. Згодом після ліквідації Запорозької Січі у 1775 році книгодрукування українською мовою почало занепадати.

Розвиток книжкової справи став поштовхом для розквіту літератури, яка відображала складний перехідний етап від середньовічних традицій. Соціально політичні проблеми у вигляді боротьби за незалежність стають пріоритетним напрямком Європейського та українського оригінального епосу. Друк книжок різними мовами сприяє зародженню асиміляції міжкультурних кордонів. Український дослідник Ярослав Ісаєвич, досліджуючи питання розвитку українського книгодрукування стверджував, що на момент XVI століття «на українських землях в багатьох відношеннях формувався... спільний інформаційний простір» [27, с.65]. «Україна ставала більш європейською, разом з тим більш відкритою для західних впливів» [17, с.10].

На момент XVI століття рис нового часу набули літописи. Значне хронологічне охоплення подій та збільшення об'єму та соціально-побутових напрямів стали характерними рисами історичних пам'яток. З'являється окремий жанр козацьких літописів.

Розвиток професійної художньої культури в Україні можна порівняти за складністю з розвитком науки. Якщо в Західній Європі мистецтво XVI століття було відображенням пізнього Відродження, то в українській культурі спостерігалися ренесансні тенденції, переплетені з середньовічними.

Архітектура. Українські національні традиції найміцніше проявлялися в дерев'яній архітектурі. У той же час з середини XVI століття почали виявлятися основні тенденції європейського культурного процесу, а в XVII столітті архітектура набула елементів бароко. Одним із провідних типів споруд став так званий козацький собор – п'ятикупольний з чотирма однаковими фасадами. Прикладами цього стилю є Миколаївський собор у Ніжині та Георгіївський собор у Видубецькому монастирі. Видатним шедевром українського бароко є дзвіниця Далеких печер Києво-Печерської лаври. У XVII столітті до розробки проектів архітектурних споруд долучаються іноземні майстри такі як Йоган Шедель, Бартоломео Растреллі та інші.

У Західній Україні архітектура переважно мала загальноєвропейський стиль, і національний елемент виражався досить слабо, наприклад, у соборі Святого Юра у Львові.

Зміна вигляду українських міст була пов'язана зі зростанням кам'яних будівель поряд з дерев'яними спорудами. Проте, розташування кварталів і вулиць міст раніше було досить хаотичним. Тільки наприкінці XVIII століття нові міста півдня України, такі як Одеса, Миколаїв і Маріуполь, були сплановані відповідно до єдиного архітектурного плану, з чіткими вулицями та кварталами, виділеним центром.

У міському будівництві особливу роль відіграли світські будівлі, такі як палаці, магістрати, школи та ринки. Чіткі геометричні та симетричні традиції французького стилю «регулярного парку», протягом другої половини XVIII століття змінилися на англійські парки з ландшафтним плануванням.

В образотворчому мистецтві України починається зміна традиційних принципів, які переважали в XVI столітті, під впливом нових течій.

У XVI–XVII столітті в Україні було кілька шкіл церковного монументального живопису та іконопису. Найбільша школа художників формується у XVII столітті в київських монастирях. Художники працювали переважно у галузі монументального живопису, гравюри, іконопису та графіки. Творчість видатних іконописців, як-от Федіра Сеньковича, Миколи Петраховича, Івана Рутковича, відрізнялася відмовою від середньовічних канонів естетики на користь реалістичності та життєрадісності.

Портрети також стали частиною церковного живопису, де зображувалися історичні особистості. Наприклад, Успенський собор містив більше 80 портретних зображень від князя Володимира до Петра I.

Перехідний етап між іконописом та світським портретним живописом відігравали так звані «парсуни» – портрети, виконані за іконописними техніками. Козацька шляхта, яка здобувала все більшу привілейовану позицію, масово замовляла свої портрети, створюючи моду на власні картинні галереї.

Художникам часом замовляли навіть картини з зображенням селян. Окремим жанром стали «народні картини». У другій половині XVIII століття настає повний розквіт світського портретного живопису. Проте в той же період виявляється тенденція відходу обдарованої молоді з України до Санкт-Петербурга, в Академію мистецтв.

У XVI столітті продовжувалися давні традиції книжкової мініатюри. Розвиток книгодрукування сприяв розвитку мистецтва гравюри, яка використовувалася для прикрашення релігійних видань. Перші гравюри зі світським змістом з'явилися у 1622 році як ілюстрації до збірки «Вірші на жалобний погреб... гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного».

Музичне мистецтво отримало значний розвиток. Уже у XVI столітті в Україні широко використовувалися ноти. Набувають популярності друковані збірки святкових пісень, такі як ірмологіони, а у XVIII столітті поширюється

традиція створення вокальної та інструментальної капели у маєтках знаті. Проте найобдарованіші музиканти надають перевагу міграції закордон.

XVII століття призвело до руху розвиток драматургії. Повне переосмислення структури драми, розширення жанру та обсягу відкривало потенціал подальшого розвитку існуючим видам драматургії. Театральна галузь розширює свої жанрові межі за рахунок народного лялькового театру, відомого як «вертеп».

Українська культура періоду XVI – першої половини XVIII століть відіграла важливу роль у розвитку національної ідентичності. Незважаючи на складні умови, в яких знаходилася, здавалося б, загроза зникнення та асиміляції іншими культурами, українська культура зуміла продовжити традиції давньоруської культурної спадщини. Навіть більше, вона процвітала та набула самобутності, властивої лише їй.

Розвиток української культури був нерозривно пов'язаний з національно-визвольним рухом проти Речі Посполитої, а особливо з війною 1648–1657 років. Проте, поділ українських земель між двома імперіями, придушення автономії України російським царством, припинення існування Гетьманщини, заборона українськомовних публікацій та русифікація української верхівки суспільства до кінця XVIII століття створили складну ситуацію для української культури.

2.2. Становлення ранньомодерної української спільноти

Складність сучасних процесів державотворення в Україні підкреслює необхідність вивчення вітчизняного досвіду становлення, формування та утвердження національної ідеї. У сучасній суспільно-політичній ситуації, схожій на проблеми національно-державного розвитку України в XVII столітті, пошуки шляхів консолідації української нації набувають особливої ваги.

Політична ситуація в Україні в XVII столітті відрзнялася тим, що «це був переломний етап, який круто змінив його долю, етап справжнього злету суспільної енергії» [33,с.236]. Даний етап становлення національної свідомості набув характеру загальнонаціональної боротьби за самовизначення етносу як державного утворення. XVI–XVII століття розглядається, як час змін етнічно-політичної орієнтації з «Русі» до «України» та її європейського відповідника «Сарматії». Пошук власної самоідентичності проходив під гаслом перегонів трьох підходів: «1) князівсько-династійної; 2) релігійно-православної; 3) козацько-старшинської» [37, с.96]. Якщо перші два підходи орієнтувались та виходили зі здобутків та традиції могутньої Київської Русі, то останній підхід виник на основі історично-культурної невизначеності, як прояв «активістської ідеї» не байдужих до майбутнього людей. Автор зазначає, що підходи мають ідейну спільність: «Вони, одночаснопрокламували існуючу з давніх-давен політичну самовладність, конфесійну ексклюзивність «Русі», обстоювали її наявний територіальний імунітет і особливий соціальний статус мешканців» [37, с.111]. Усталеність традицій що підкорились вимогам нового часу, були уособлені в козацтві, що, зрештою, стало домінуючим фактором національної самоідентифікації українського народу.

Концепція державності XVII століття була тісно пов'язана з національною ідеєю. Будучи представниками різних регіонів та верств населення, козацтво розвивало національну єдність, та створювало власноукраїнську еліту, підтримуючи ідеї державності. «Не маючи власної держави, українці створили одну з найважливіших державних інституцій — козацьке військо. Унікальність і парадокс козацтва у просторі Речі Посполитої полягали в тому, що воно функціонувало як недержавні збройні сили українського народу і вже, завдяки цьому, виступало суб'єктом міжнародних відносин. З козацьким військом, яке неодноразово було самотійним гравцем на міжнародній арені, мусили рахуватись як в Речі Посполитій, так і в сусідніх країнах» [21, с.143].

З плином часу поступово змінювався цільовий напрямок національних бажань, формуючи новий вектор свідомості українців навколо питань становлення етносу, нації, історичних територій та феномену спільності в умовах політичної роздробленості. Утворення української національної ідеї розглядається в історіографії як результат діяльності видатних істориків XVIII століття. У цьому періоді Олена Понамаренко виділяє дві основні тенденції. «Перша пов'язана з прагненням українського народу об'єднатися з Росією і створити єдину державу. Серед представників цієї тенденції варто згадати О. Рігельмана. Його праці оповиті проросійськими ідеями, намагались показати проросійські настрої серед української шляхти. Деякі з представників, хоча визнавали право Російської імперії на управління Україною, закликали до виправлення історичних несправедливостей, скоєних саме Росією. Так наприклад в своїй праці «Історія Малої Русі» Д. Бантиш-Каменський підкреслював приналежність української еліти до своєї малої Батьківщини. «М. Маркевич у своїй праці, яка охоплює історію України з найдавніших часів до XVII століття, підкреслює самобутність Малоросії» [59, с.10].

До другої течії можна віднести видатну працю невідомого автор з твором «Історії Русів». «Автор гостро заперечує наявність одного походження російського та українського народів. Вважає, що Київська Русь – це державне творення саме українського народу, що Русь – це Україна, а не Росія. І козацьке військо не виникло у Польщі. Автор закликає розмежовувати й віру. Адже вона ніколи не була тотожною з російською». [59, с.11].

Відомий політик, націоналіст, та історичний діяч, що присвятив своє життя українському народу, Михайло Грушевський, розглядав суспільні явище з точки зору впливу на культурний аспект народу. Формування власної української ідентичності, на його думку, пройшло за такою схемою: початок вбачається в Київській Русі, таким чином відкидаючи факт приналежності до неї інших слов'янських народів. Продовжує ідеї

формування національної спадщини і в періоди існування на мапі Галицько-Волинського та Литовського князівств. Панування на українських землях речі Посполитої та Московії науковець виводить як негативне явище в усіх аспектів розвитку. Єдиним позитивним фактором було існування Гетьманщини в умовах якої знайшло своє продовження самоідентичність українського народу.

Схожу точку зору на це питання має Дмитро Павличко. Початок національних ідей автор вбачає ще в I ст. до. н. є за часів міфічних Кия, Щека та Хорива. Змінивши ряд державних формацій, звертає увагу читачів на те, що «То був час, коли український народ зберігав і розвивав риси своєї окремішності. Відмирання нашої державності, а ,водночас, початок формування української ідеї як протестуючої сили, сконцентрованої і в тих верствах, що втратили владу, і в тих, що найбільше відчували чуже поневолення, настає в процесі об'єднання Литви з Польщею» [57, с. 6].

У своїй монографії Степико М. Т. відзначає: «Українська культурна ідентичність (за часів Запорозької Січі) стала визначним і вагомим чинником політичної історії Європи. Однак укладений 1654 р. у м. Переяславі договір з Росією надовго загальмував національне самовизначення українського народу». Зважаючи на роль України як захисника Європи на шляху тюрксько-ісламської навали, Андрусівська угода між Російською імперією та Польщею стала на заваді формуванню української нації європейського зразку. Таким чином, переорієнтувавши націєтворчі процеси на «великоросійські канони», вони не могли стати основою утворення національного світогляду українців» [71, с.51].

О. Майборода, досліджуючи питання розрізнення понять нації та етносу звертає увагу що: історія знає випадки, коли бездержавний етнос ставав нацією, пов'язаною з його політизацією, яка проявлялася у вигляді політичного руху за національно-державне самовизначення [50, с.17].

Формування ранньомодерного суспільства відбувалось під впливом складної геополітичної ситуації. О. Єфименко, вивчаючи історію українських

земель, зазнача : «В результаті в Україні міцно осідали тільки люди із запасом енергії, мужності, витривалості» [22,с.170]. В таких умовах новосформована верства населення – козаки, виступали гарантами безпеки, а запорозька січ – оплот народу. Прорахунок польської влади полягав в виборі неправильної стратегії щодо ролі проміжних верств населення (духівництва, міщан, ремісників), позбавивши їх суттєвого значення, натомість зосереджуючи увагу на шляхті та селянстві. Утворення Речі Посполитої та Національно-визвольна війна в даному контексті подій підштовхували народ до етнічної самосвідомості, що згодом переросте в національну: «Хлопство відчуло, що ярмо ослабло, і зараз же скинуло його зовсім: Хмельницький кликав до себе в табір під Білу Церкву кожного, хто здатний до війни, та український хлоп, з дитинства привчений до зброї, одразу відчув, що він народжений козаком, а не підданим» [22, с.228].

Якщо погоджуватись з В. Кононенком, то землі Гетьманщини з моменту підписання Люблінської унії і по 1648 рік належали польсько-литовській державі протягом 79 років. «Це значить, що три покоління української еліти жило у новій країні, а тому – закономірно, що їхня свідомість на середину XVII ст. мала багато рис річ-посполитської політичної традиції» [42,с.299].

Ентоні Д. Сміт акцентує «головне завдання етнічної інтелігенції: мобілізувати давніше пасивну спільноту на формування нації навколо нової народної історичної культури, наново відкритої інтелігентами [69, с.39]. Це добре ілюструють події кінця XVIII століття, ознаменовані «українським відродженням». «Енеїда» Котляревського 1798 року та подальші публікація творів багатьох інших письменників брали за основу потужний пласт історичних та фольклорних історій, перетворюючи головних героїв або збірний образ на лад хвилюючого їх сьогодення.

Формування українців як народу, на думку І. Лисяка-Рудницького, відбулося ще у I ст. н.е., однак нація починає розвиватись саме за часі козачини. Ранньо-новітній період, що розпочався для українців під егідою

роздробленості, мав характер бездержавності та відсутності фаз розвитку нації як такої. Але вона відроджується під час Визвольної війни Б. Хмельницького. «Себто українська нація, вже двічі вмирала й двічі відроджувалася» [48, с.18]. Дослідник намагається подати подальші віхи історії через призму діяльності подальших гетьманів.

Що стосується місця України між Сходом та Заходом, де сходом вважаються як номадичні народи близького Сходу, так і греко-візантійські народи, під поняттям – Захід – мається на увазі Європа в цілому, автор зараховує її саме до західного виміру: «Поскілки вона становить органічну складову частину європейської спільноти народів». І діло тут не в географічному контексті, а в «спільній культурній і суспільній спадщині» і налагодженим багатовіковим зв'язкам. І хоча Україна має виражений європейський характер, вона «не виключає спільних, не західних, елементів в національному типі» [48, с.9].

Не оминув цієї теми український політичний та перш за все культурний діяч Іван Франко. У своїй праці *Ukraina Irredenta* митець вбачає певну аналогію зародження та дії української самосвідомості у Московщині та Речі Посполитій. Однак, якщо в боротьбі з Польщею український елемент знаходить перемогу, вичерпавши при цьому всі сили, то у випадку з російською стороною зазнає поразки. Автор робив припущення: «Можна сказати сміло, що Україна – правда, під шляхетською нагайкою – починала тоді входити на шлях загально-європейської цивілізації і, як би не сусідство Татар і не Хмельниччина, то певно, що нині була б щонайменше йшла поруч з економічним розвитком найпоступовіших німецьких провінцій» [75, с.164]. Натомість бачимо, що, навіть, постійні війни та доба Руїни, не мали сил згасити проблиски національного почуття, як це зробила російська сторона заганняючи українську націю на шлях абсолютної цивілізаційної деградації. «От цим то і не диво, що свідомість національна і політична серед мас українського народу падає, що обсяг його інтересів звужується до границі

власної хати, власної громади, що розуміння державного устрою стається так само міфологічне, як релігія, як примітивне розуміння природи» [76, с.168].

Консолідації та формування будь-якого народу передбачає взаємодію певних елементів, базиса який є загальним для суспільства, такими є мова, традиції, етнічна територія, релігія тощо. Поява козацтва, як зазначалось раніше, стала тією рушійною силою, що спонукала народ боротись за власну свободу. Хіба тільки патріотичні почуття, невдоволеність станом життя та постійні репресії змогли об'єднати народ проти ворога? Зенон Когут, досліджуючи питання української автономії в межах Російської держави, вважає одним з головних елементів саме релігійну основу українського народу. «Православна віра була сполучною ланкою між козаками і українськими селянами, міщанами, і деяким прошарком шляхти» [41, с.35]. Релігія змушувала повернутись до культурної пам'яті народу, до церковно-слов'янської та руської мов. Цей фактор змусив козаків стати захисниками національних традицій.

Підіймаючи питання формування української спільноти у ранньомодерний період, слід зазначити певну вікову тенденцію, що можна простежити і донині. «Оскільки українські землі ще в глибині століть опинилися в центрі зіткнень міждержавних інтересів, ідентичність українського етносу могла формуватися або на засадах пристосування й запозичень, або у конфліктному руслі» [55, с.140]. Обраний хронометраж наочно ілюструє європейський та російський вплив на культурну складову, відображаючись, в першу чергу, у мистецтві та освіті. І тут же спостерігаємо опір, і небажання підкорюватись діючим державним апаратам. Отже формування та ідентифікація залежала від політичних, економічних, соціальних та культурних чинників країни, в межах якої знаходились українські землі. Відсутність національного лідера, а разом з тим будь-яких форм та стадій розвитку державності призводила до нав'язування певних релігійних та політичних ідеологій, асиміляції та дискримінації несформованого окремого суспільства. «На основі глибокого конфлікту

роздвоєних лояльностей виникла перша в українській історії ідентифікаційна криза, пов'язана з полонізацією українських князів і шляхетської верхівки упродовж другої половини XVI ст.» [55, с.145]. Саме в цьому вбачають причину соціальної напруги у вигляді національно-визвольної війни, та відсталість і не спроможність українців закінчити перехід в окрему національну одиницю, натомість, заклавши лише базові елементи. Боротьба за свободу стала частиною ментального ДНК українців, а неспроможність створити власну державу наділила її рисами хаосу та стихійності. «Водночас народжувалося специфічне відчуття «бойового побратимства» і відмінного від общинності «громадівства»» [55, с.148]. Відтак бачимо, що саме за таких умов Л. Нагорна виводить появу й донині, існуючого комплексу «меншовартості», що зумовлює статичність та деградацію демократії, та раціоналізму. Підсумувати вище сказане хочеться цитатою: «Українці звикли об'єднуватися на ґрунті негативізму й протистояння, і ця генетично закладена програма діє й до сьогодні» [55, с.140].

Отже становлення ранньомодерної української спільноти було складним та багатогранним процесом, що відбувався протягом XVI–XVIII століть. Цей період характеризувався значними змінами в політичному, соціальному та культурному житті українського народу.

У початковій стадії становлення спільноти великий вплив на формування української ідентичності мав Козацький Рух. Боротьба за незалежність сприяла поступовому формуванню свідомості українського народу, як окремої етнічної групи.

Однак, політична реалізація національних амбіцій українського народу зазнала значних перешкод. Польсько-литовська держава прагнула зберегти свою владу над українськими землями та пригнічувала українську культуру та мову. Також Російська імперія активно втручалася у справи українського народу та намагалася розширити свою владу на українські землі.

Помітним культурним явищем цього періоду стало поширення книгодрукування та розвиток української літератури. Особливу роль у

становленні нації відігравали церква та релігійна спільнота. Українська православна церква була центром духовного життя українського народу та виконувала важливу роль у збереженні національних традицій та цінностей.

Важливим аспектом становлення ранньомодерної української спільноти була і народна освіта. В Україні з'явилися перші школи та академії, де молодь набувала освіти та виховання. Це сприяло підвищенню освіченості та свідомості українського народу.

У цілому, становлення ранньомодерної української спільноти було складним процесом, пов'язаним з політичними, соціальними та культурними змінами. Цей період визначив важливі етапи у формуванні української ідентичності та національної свідомості.

2.3. Освітній простір українських земель у XVI-XVIII ст.

У XVII–XVIII століттях освітній простір на українських землях був досить розмаїтим і складним. Відбувалися значні зміни в освітній системі та доступі до освіти, що відображало політичні, соціальні та культурні перетворення, що відбувалися в регіоні.

Під впливом польської експансії та зіткнення католицької та православної церков кожна зі сторін намагалася використовувати всі доступні засоби для зміцнення свого впливу. В результаті такого протистояння виникло широке розмаїття шкіл.

Протягом цього періоду на українських землях існували різні форми освіти. Найпоширенішими були церковні школи, які забезпечували найвищий рівень освіти. У них навчання відбувалося на церковно-слов'янській мові, а програма включала богослов'я, мовознавство, філософію та літературу.

Крім церковних шкіл, основними навчальними закладами були початкові та парафіяльні школи, що функціонували при православних монастирях і церквах. Довгий час такі школи, що були базисом початкової

освіти, приймали до лав учнів дітей міських та козацьких високопосадовців та духовенства. Заснування такого роду шкіл мали підтримку короля «Сигізмунда III, який в 1619 році 26 лютого дав грамоту на будувannya братської церкви, школи та богадільні» [5, с.160] Однак їхня система навчання вже не задовольняла вимоги сучасності. Після утворення Речі Посполитої у 1569 році в Україні з'явилися єзуїтські колегіуми, які фактично були вищими школами з добре організованою структурою та достатнім фінансуванням. У кожній єпархії існував всій молодіжний освітній заклад (колегіум), до якого приймали учнів з 12 років вже навченими письму та читанню, зі схильністю до церковного служіння, які б в майбутньому приймали церковний чин. Характерним для неї було прагнення поєднати світську (прийняття католицької віри) та духовного навчання (створення істинного єзуїта). Тому недивно що на українських землях головною умовою для вступу до єзуїтських колегіумів було віддання католицизму. Метою закладів освіти було нав'язування католицизму та польської культури українському населенню. Навчання велося латинською мовою. Існувало 2 рівні: перший передбачав п'ятирічний термін, під час якого вивчалися 7 вільних наук; другий відрізнявся додатковими курсами: 3 роки – вивчення філософії; 4 роки – теологічних дисциплін. Як правило, курс філософії вивчали представники світського спрямування, інший передбачався для майбутніх членів ордену, священнослужителів тощо. «Єзуїтську освітню традицію впевнено можна визначити як «передовий педагогічний досвід», зміст якого полягав у синтезі, тісному переплетенні античної, ренесансної, протестантської та схоластичної традицій» [3, с.73].

Незважаючи на те, що більшість української еліти, як уже згадувалося, зверталися до чужої культури та мови, все ж знайшлися заможні феодали, які прагнули проявити свій патріотизм, виступили інвесторами, для створення православних шкіл, підтримуючи не менш високий рівень освіти. На тлі загалом вираженої традиції меценатства в цей час варто згадати такі особистості, як князь Андрій Курбський, що в Міляновичах на Волині

створив культурну спілку, або князь Юрій Слуцький, що організував навколо себе багатьох культурних діячів України, Білорусії та інших країн. Один з видатних прихильників української культури був князь Костянтин Василь Острозький.

У 1576 році він заснував перший православний колегіум у своєму власному володінні, запрошуючи фахівців з різних країн Європи для праці. «Новозаснована школа докорінно відрізнялася від західноєвропейських чи польських початкових та середніх шкіл, насамперед, своїм активним використанням греко-візантійської культурної спадщини та виразно національним характером. Унікальність та оригінальність її виявилися і в тому, що відповідно до культурних та політично-релігійних потреб України тут своєрідно інтерпретували гуманістичну ідею «тримовного ліцею» (тобто гебрайсько-греко-латинського)» [32,с.462]. У колегіумі студенти вивчали давньослов'янську, грецьку і латинську мови, а також цикл предметів, який традиційно називався «сім вільних наук». Цей цикл включав граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію та музику, поділяючи її на класичні тривіуми та квадріуми.

Ініціатива князя Острозького знаходила багатьох наслідувачів. Найбільш активними з них стали братства, які включили шкільну справу до своїх головних прагнень. У XVII–XVIII століттях братські школи, в основному фінансувалися місцевими громадами або окремими особами. Ці школи надавали загальну освіту українським хліборобам, ремісникам та міщанам. Вони використовували українську мову як основну мову навчання і надавали знання з основних предметів, таких як граматика, арифметика, географія та історія. У 1584 році отримано дозвіл на цю діяльність, а в 1586 році було відкрито перше братське училище у Львові. Лише на Правобережжі було створено близько 30 подібних шкіл.

Свій внесок у розвиток освіти зробив і Петро Конашевич-Сагайдачний. «Заручившись підтримкою гетьмана Львівське братство змогло викладати у власній школі 7 вільних наук, та іноземні мови: грецька,

польська латинська мови. У свій час такі школи стали першими українськими гімназіями, видавали власні навчальні посібники, за рівнем розвитку не поступались середнім закладам освіти Західної Європи, та стримували полонізацію та покатоличення майбутнього покоління. Згодом братські школи поширюються майже по всій Україні» [64, с.34].

Перша братська школа з'явилася у Львові у 1586 році як протиположна антиукраїнським єзуїтським школам, які навчали вчителів та священників. У 1615 році у Києві засновано братську школу, де навчання базувалося на «семи вільних науках» – граматиці, поезії, діалектиці, арифметиці, геометрії, астрономії і музиці. Тривалість навчання становила 8 років. Братські школи відрізнялися суворою дисципліною, а ректори й схолярхи відповідали за керівництво та нагляд за вчителями та учнями. Ці заклади надавали освіту дітям різних соціальних верств – міщанам, козакам, духовенству і шляхтичам. Сироти та учні з малозабезпечених родин проживали у бурсах (гуртожитках).

У 1632 році митрополитом став Петро Могила, який здійснив ряд реформ, спрямованих на відновлення авторитету православної церкви. У 1632 році на базі братської школи і школи Києво-Печерської лаври було створено новий навчальний заклад, названий на його честь. Колегіум Могили базувався на 12-річній освітній програмі, яка включала «сім вільних наук». У перших трьох класах учні вивчали основи латинської мови та граматики, а з 5-го класу студенти повинні були володіти латиною вільно, здатність до складання промов і віршів. З восьмого до дванадцятого класу проводилось вивчення богословських наук. Філософські курси охоплювали широкий спектр предметів, таких як схоластична філософія, логіка, фізика, метафізика, етика, математика, географія, основи наук про Землю і космос.

Ця освіта була вищою світською освітою. З 1690 року в колегіумі були організовані вищі богословські студії. Навчання отримували діти з різних соціальних верств, від аристократів до козаків і селян. У навчальному процесі використовувалися прогресивні методи, такі як дискусії, театральні

вистави, заохочення для найкращих учнів, складання екзаменів перед комісією (а не лише перед одним професором), а також спільні заходи для студентів і викладачів. Особливістю колегіуму була наявність гуртожитку, що було рідкістю для того часу. У 1736 році в колегіумі навчалися не лише українці, але й росіяни, білоруси, а також 127 студентів з європейських країн. У 1701 році за ініціативою гетьмана Мазепи колегіум отримав статус академії.

Багато випускників колегіуму займали посади у Росії, оскільки до Петровської епохи в Росії не існувало європейського рівня вищих навчальних закладів. Освіту освічених людей здобували за кордоном, зокрема в Україні, але їхнє ставлення в Москві було обережним. Це призводило до того, що багато з них залишались у Москві після закінчення навчання і не поверталися додому. З 30 осіб, відправлених на навчання царем Борисом Годуновим, лише один з них повернувся. Таким чином, з Києва до Москви прибували видатні особистості, як Симеон Полоцький, який став вчителем цариці Софії, царевича Федора та інших царських дітей. «У Києво-Могилянській академії здобули освіту 21 з 23 ректорів Московської слов'яно-греко-латинської академії, 95 із 125 її професорів, багато вчителів шкіл Росії. Загалом впродовж 1701–1762 рр. до Московської академії переїхало 95 вихованців Київської академії» [72, с.235].

«У 1700 році колегіум з'явився у Чернігові, у 1726 році – у Харкові, у 1738 році – у Переяславі» [45, с.218]. Таким чином, упродовж XVI – першої половини XVIII століття шкільна справа та ідеї освіти широко поширювалися в Україні. Деякі ланки початкової освіти переймали позитивну тенденцію безоплатного навчання. Проте освіта була дещо відокремлена від життя. Наприклад, природничі та точні науки мали дуже незначну вагу. У Києво-Могилянській академії факультет медицини з'явився лише у XIX столітті. Учбовий процес головним чином відбувався латиною, майже не впроваджуючи живої мови народу. Кінець XVIII століття перервав освітній процес для широкого загалу, через масове закріпачення людей.

У той же час існувала також система приватних шкіл, які здебільшого були доступні лише багатим шляхетським родинам та міщанам. У цих школах навчання відбувалося на латинській мові, і програма включала гуманітарні науки, математику та фізику.

Варто зазначити, що доступ до освіти в цей період був обмеженим для більшості населення. Навчання було доступне переважно особам із вищою соціальною позицією, таким як шляхта та духовенство. Навчання дітей селян та кріпаків, а також жінок, було обмеженим або відсутнім.

Отже, в освітньому просторі українських земель у XVI–XVIII століттях було кілька типів шкіл, які забезпечували освіту різним соціальним групам. Проте, доступ до освіти був нерівномірним і обмеженим для більшості населення, існували різні мови навчання та програми, що відображало політичні та соціальні реалії того часу.

Доба Європейського відродження знайшла свій відгук в українському просторі, не тільки в уособленні гуманістичної течії. «Стандартом освіти стали «7 вільних наук», латинської мова, та орієнтир на античну спадщину, що на момент кінця XVI початку XVII століття стрімко проникає у художню та філософську літературу. Вона стає обов'язковою в освітніх програмах Львівської та Київської братських шкіл. Не оминули тенденції і релігійну тематику, дозволивши більш ґрунтовно осягнути зв'язок античності з єврейським світом, та його поєднання з православними традиціями слов'ян» [10, с.96-96].

У той час в Європі склалися два протилежних підходи до навчання та виховання. Франція прихильна була ідеям Руссо та Песталоцці, які підтримували концепцію вільного розвитку духовних сил і здібностей людини через зацікавленість та гру як форму навчання. З іншого боку, у Німеччині переважала думка про необхідність жорсткої регламентації та контролю над навчанням, постійного нагляду вчителів.

Ці напрями знайшли відображення й в Україні, що проявилось у конкурентноспроможності православних та єзуїтських шкіл. Свідченням

напруженої боротьби є закриття деяких закладів освіти: братські школи західної України, Острозька академія, яка була розформована невдовзі після смерті князя Острозького, та перетворена в єзуїтський колегіум його нащадками. Натомість у Львові, що так і залишився перлиною західноукраїнських земель у складі Польщі, у 1661 році був відкритий перший в Україні університет.

Після появи єзуїтів на Україні відбулися значні зміни в культурному житті країни. Це призвело до переміщення центру культури з заходу України на центр та Лівобережжя. «Опікою шкіл на Лівобережжі займалися як правило сільські та міські громади, в менш відсотковому відношенні братства. Що свідчить про високий ступінь соціального і культурного розвитку» [26,с.44].

Одну з провідних ролей у поширенні освіти на цих землях України відігравало козацтво. Кращі аспекти народної педагогіки були реалізовані саме в цій освіті, яка надавала молодим поколінням цінність рідної землі, духовність, героїко-патріотичні традиції козацької державності, а також наголошувала на важливості лицарських якостей та повазі до старших. Історична повість «Тарас Бульба» М.В. Гоголя відображує зразок традиційної козацької освіти. Повертаючись додому до садиби запорозького полковника Тараса Бульби після тривалого навчання в Києво-Могилянській академії, його сини Остап і Андрій отримують вищу освіту, але їх батько негайно відправляє їх на Січ для отримання козацької науки. Бульба пояснює своє рішення, кажучи: «Ось де наука так наука! Там вам школа; там тільки наберетеся розуму» [13, с.2]. Головною метою козацької педагогіки було готувати фізично міцних, хоробрих воїнів і захисників рідної землі від зовнішнього поневолення. Ідеалом козацької педагогіки була свободолюбна та незламна людина.

До початку XVIII століття в Україні налічувалося сотні шкіл, зокрема понад 1000 на Лівобережжі. Майже у кожному великому селі, містечку та місті були школи. Видатними прикладами успішної освітньої справи були

Ніжинський та Полтавський полки, де кількість шкіл перевищувала кількість поселень. Ці школи відрізнялися демократичними статутами, а всі діти, включаючи сиріт, навчалися безкоштовно.

У XVI столітті запорозьке козацтво стало окремим станом, воно характеризувалось зацікавленістю суспільства у розвитку освітньої системи. Поступово зростав культ знань, освіти розуму та патріотизму, що призвів до розширення мережі різноманітних шкіл. Безумовно, завдяки відомим гетьманам, національна ідеї підвищувала рівень суспільно-політичних, етнічних рухів поширюючи ідеї гуманізму та реформації.

У своїй праці «Історія запорозьких козаків» Д. Яворницький на основі архівних даних наводить таку статистику: «у 1763 році в одному курені на 13 неписьменних осіб було 15 письменних. У 1779 році, після падіння Січі і присяги запорожців на вірність російському престолу, з 69 осіб, які склали присягу, 37 були освіченими, а 32 — неосвіченими» [84, с.312]. Цей факт є дуже показовим і підкреслює високий рівень грамотності в українському населенні.

Під час подорожі по Україні у 1654–1656 роках Павло Халебський, зауважив у своїх записках про культурність українського населення: «По всій Козацькій землі ми помітили прекрасну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за винятком кількох, навіть більшість жінок і дочок, вміють читати і знають порядок церковної служби та церковний спів. Крім того, священники навчають сиріт, і вони не тиняються неосвіченими по вулицях» [76, с. 25]. Підтверджує високий рівень знання мов і дослідник козацького життя Д. Яворницький. Описуючи один із прийомів делегації запорозьких козаків до Катерини II він зауважив, що промови були виголошені декількома особами на французькій, англійській, італійській, німецькій, та латинській мовах [51, с.34-35].

Процеси, запущені добою Хмельниччини, а саме: самоідентифікації, націєтворення та започаткування нової форми державності, а також встановлення полкового устрою та місцевого самоврядування сприяло

масовому відкриттю початкових шкіл. Навіть на Запорізькій Січі функціонувала власна школа. Варто підкреслити, що офіційна гетьманська влада була зацікавлена у створенні та підтримці освітньої системи шкільництва.

Відправною точкою заснування січових шкіл був 1576 рік. Учнями в січових школах могли бути дорослі люди, козацькі діти, сироти та інші. Взагалі, вся система козацької освіти мала чітко виражений національно-патріотичний характер, на меті було виховати шляхетний, та моральний ідеал. Учні мали змогу вивчати не тільки точні науки та мови, ай церковний спів. Окреме місце посідав курс фізичної підготовки, козацька справа вимагала сили духу, міцності, та витривалості.

Дослідження джерел та наукової літератури з історії запорозьких козаків вказують на наявність культу фізичної досконалості. І не дивно, враховуючи життя в умовах постійних війн. «Давніший спосіб збереження військових традицій, що його дослідники умовно називають «школою джур» [52, с.23]. Навчання проводилось в формі ігор, військових змагань, походів, таким чином покращуючи рівень фізичної та військової підготовки.

Особливістю таких закладів було учнівське самоврядування, відоме як «курінне управління», що було подібним до громадської організації війська. «Січова школа мала двох отаманів – одного для учнів старшого, другого – для учнів молодшого віку» [63, с.7].

«Під час правління кошового Петра Калнишевського було створено три спеціальні та 16 загальноосвітніх парафіяльних шкіл при церквах у центрах паланок, слободах та селах. У школах, що були пов'язані зі Свято-Покровською січовою церквою, діти у віці від 12 до 17 років отримували освіту з письма, закону Божого, української та старослов'янської мов та інших наук» [1, с.267].

Управління всіма школами на Запорізькій Січі було покладено на кошового отамана, особливо протягом останнього десятиріччя існування Січі, коли цей пост обіймав Петро Калнишевський. Піклуючись про те, щоб

школи мали достатні умови для навчання та проживання, він забезпечував їх усім необхідним, фінансування виділяв за рахунок військових справ, податків з торгівлі, пожертвувань тощо. Однак, керівником освітнього процесу «військовий служитель». Головним вчителем січової школи був ієромонах-уставник (дидакал), який був випускником Київської академії або самої січової школи. Крім своїх основних обов'язків вчителя, він також виконував інші завдання, такі як сповідання і причащення хворих, поховання померлих, загартовування, фіксування стану здоров'я, постійні фізичні заняття на природі. «Калнишевський дбав, щоб ті демократичні й гуманні принципи, які склалися в системі освіти на Запорозжжі, не порушувалися, оберігав національний характер школи, дух глибокої любові до рідного народу, його культури, віри, звичаїв. Навчання велося на Запорозжжі рідною тогочасною українською мовою» [1, с.268].

У навчанні та вихованні молоді брали участь всі члени козацької громади. Кош рекомендував своїх вихованців у всі парафії «Вольностей Війська Запорозького». Населенню було заборонено мати священика без згоди Коша. Однак мешканці навколишніх сіл, завжди шануючи все, що пов'язане з Січчю, охоче зверталися з проханням надіслати їм «запорозького священика». У 1774 році парафіяни села Котовки, що знаходилося в межах «вольностей» в Орільській паланці, звернулися до Коша з клопотанням про надсилення священика до щойно збудованої церкви.

Перед знищенням Січі на території Війська Запорозького існувало близько 44 початкових шкіл. У 1659 році, за часів Богдана Хмельницького, на Чортомлицькій Січі була відкрита середня школа, де викладалися різні предмети, такі як піїтика, математика, риторика, географія, астрономія та військова справа. Ця школа називалася Січова, подібні школи існували майже в усіх козацьких паланках. У 1754 році, за ініціативою кошового отамана Яким Гнатовича, на Січі була відкрита вища школа, яка готувала полкову старшину, перекладачів та військових канцеляристів для паланок

Розглядаючи питання освітнього простору українських земель XVIII століття, не можемо не згадати про великого педагога та філософа–богослова Григорія Савовича Сковороду. Творчість митця характеризувалась засудженням соціально-політичних змін. Період станових суперечностей, повного закріпачення та русифікації, намагання зрівнятись в привілеях нагадувала досвід Західноукраїнських земель. Пов'язані з цими подіями риси жадоби до грошей, лихварства, лицемірства тощо, внутрішній осуд буржуазної та кріпосницької політики, та панівної релігійної ідеології стало іронізованою темою творчості поета.

Отримавши навчання в Києво-Могилянській академії, письменник проявив хист до наук та музичного мистецтва, що дало змогу потрапити до придворної хорової капели цариці Єлизавети. Саме завдяки їй він починає свій мандрівний шлях країнами Європи. Митець побував у Відні, Італії, Пресбурзі, Офені, та інших, він знайомиться з багатьма закордонним мислителями.

Григорій Сковорода займає особливе місце в історії української та світової філософії. Подібно до європейських просвітників, він високо цінував розум і науку, а також закладав паростки романтичної традиції в культурі, вивчаючи та проявляючи та цікавість до усної творчості українського народу. воєю мудрістю, багатством поетичних образів, емоційністю і красою мови вона приваблювала автора, тому не дивно що саме на ній ґрунтується велика кількість філософських поглядів.

Підсумовуючи вище сказане, варто зазначити, що в Україні протягом XVII–XVIII століть сформувалася освітня система, в якій поєднувалися принципи навчання і виховання. Козацька педагогіка була феноменальним явищем і складовою української етнопедагогіки, так само як Запорозька Січ унікальним явищем у світовій історії. Усна традиція передавала найкращі духовні цінності народу, методи виховання, формування та навчання особистості, а також неписані закони лицарської честі. Вони включали в себе любов до батьків, рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимстві,

ставлення до Батьківщини України, готовність захищати слабших, шляхетне ставлення до жінок та сім'ї, відданість ідеалам народної моралі та духовності, свободі та незалежності, турботу про розвиток національних традицій та бережливе ставлення до природи, прагнення до жертвовності та меценатства, розвиток фізичних та духовних сил особистості, героїзм та готовність боротися за волю, честь і славу України, а також турботу про благополуччя родини та спільноти.

Епоха Просвітництва гармонійно поєднуючись з освітніми традиціями Середньовіччя змогла зробити освітню революцію, що стрімко поширювалась країнами Європи. Єзуїтська освіта відрізнялась неоднозначною оцінкою суспільства. Конкурентна спроможність цих закладів стимулювала створення не менш солідних та потужних православних відповідників у вигляді Острозької академії, братських шкіл, тощо. Таким чином, поширюючи на території українських земель грамоту, та обізнаність в спадщині минулого та сьогодення. Засновані заклади не просто намагались відповідати європейським стандартам освіти, вони власноруч будували підґрунтя для майбутніх освітніх відкриттів. Ставши потужними центрами освіти та науки, розповсюджували знання серед українських та іноземних мас. Вищі школи, по типу Києво-Могилянської академії, тавали гарантом якісної освіти.

Отже, аналіз основних тенденцій економічного, політичного та культурного розвитку українських земель у XVI–XVIII століттях дозволив виявити важливі контекстуальні фактори, що впливали на академічну мобільність. Економічні трансформації, політичні зміни та культурні перетворення створювали особливі умови для розвитку освіти та зміцнення зв'язків із європейським культурним простором. Становлення ранньомодерної української спільноти та вивчення релігійних та ментальних аспектів мають важливе значення для розуміння контексту академічної мобільності. Релігійна толерантність, культурні традиції та ментальні установки сприяли розвитку освіти та сприйняттю нових знань і ідей з

європейського простору. Вивчення освітнього простору українських земель у XVI–XVIII століттях допомагає розкрити роль академічної мобільності у формуванні освітньої системи та наукового середовища. Існування навчальних закладів, розвиток друкарської справи та залучення вчених із зарубіжжя сприяли обміну знаннями, впровадженню нових педагогічних підходів та розширенню горизонтів наукових досліджень.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ЯК ФОРМИ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР

3.1. Початок академічної мобільності в українських землях к. XVI-к. XVII ст.

У XVI–XVII століттях почався активний розвиток академічної мобільності в українських землях. Інтеграція українців у європейський культурний та освітній простір почалася ще в епоху пізнього Середньовіччя (XIV – перша половина XVI століття). Суспільні потреби в освічених людях спонукали українців прагнути отримати європейську освіту, що було відображенням природного потягу до знань.

Русинська молодь, незважаючи на існування братських шкіл в Україні, із задоволенням вступала до протестантських шкіл у Польщі, Німеччині (Віттенберг, Кенігсберг), Швейцарії (Базель, Женева), де отримувала освіту з гуманітарних наук, наукові знання та протестантські погляди. Це було наслідком різноманітних стосунків з римо-католицьким населенням та представниками латинської церкви. Великий вплив на українську молодь мали також латинські школи (XV століття) та єзуїтські школи (XVI століття). Заснована у місті Вільно (1569-1570 роки) єзуїтська колегія набула надзвичайної престижності. Висока репутація цього та інших навчальних закладів приваблювала українців, які завжди прагнули забезпечити майбутнє своїх дітей.

Одним з найвідоміших та найдавніших центрів академічної мобільності був Київ. У місті існували великі православні монастирі, які були осередками освіти і культури. Монахи та молоді люди з різних країн приїздили до нього для отримання освіти, вивчення монастирських наук та релігійних дисциплін. Згодом, студенти з Києва мали можливість навчатися в інших центрах освіти, зокрема в Кракові, Празі, Вітебську, Римі та інших європейських

університетах. З XV ст. при університетах у Празі (заснований 1348 р.) і в Кракові (виник у 1364 р.) існували спеціальні бурси (гуртожитки) для студентів з України. «Йоганн Існер, вихованець Празького університету, заповідав, що до заснованої ним бурси слід приймати насамперед юнаків з Литви, Білорусії та України» [28,с.26].

«В матрикулах Гейдельберзького університету згадуються українці вже з 1387 року, тобто з часу його заснування. Першим з них був Адам Кузеля. Багато українців, які навчалися там, походили зі заможних родин, таких як О. Пронський – син київського воєводи Ф. Пронського, І. Малишко - шляхтич з Мократичі на Волині, брати Овраам і Христофор Сенюти з Ляховців на Волині, що походили з родини активних діячів реформаційного руху в Україні, а також П. Бохнацький (Божницький) з Поділля» [20, с.103].

Ще одним міським центром взаємообміну студентів був Львів. XVI столітті у Львівській академії, навчалися представники багатьох країн Центральної та Східної Європи. Українські студенти ж мали можливість навчатися в Кракові, Болоньї, Падуї та Празі, а також Вроцлавській академії.

Важливою складовою академічної мобільності був обмін студентами та викладачами між українськими закладами, з метою покращення рівня освіти. У своєму дослідженні Василь Кметь підтверджує цей факт на прикладі «ректора Львівського колегіуму Станіслава Шмялковича, професор математики і риторики Александр Лоренцович та інших» [39,с.345-346]. Схоже явище було зафіксовано і в початкових закладах освіти запорозьких козаків, вчителями яких були мандрівні священники, дяки. Підкорюючись традиціям вони часто змінювали навчальні заклади. Задля того щоб краще вивчити народ, побут та просто побачити світ.

Дослідження філософського навчання українців, приводить Чижевського. Д. до висновків, що «в університетах Падуї, Кракова, Старбурга, Вільні, Ольмюці, Інгольштадті, Відні, Лейдені, Ляйпцігу, Амстердамі, Парижі, Оксфорді, Кембриджі, Римі, Данцігу, та інших виявили велику кількість студентів одинаків, та викладачів з

українських земель» [81, с.23]. «Цей перелік можна було б продовжити, принаймні назвавши ще міста Болонья, Вітенберг, Грейфсвальд, Росток, Базель, Гейдельберг. У списках студентів і магістрів університетів згаданих міст вони значились як «рутенці» (роксолани, русини)» [49]. Серед таких постатей був Мелетій (Максим) Смотрицький, що у 1605–1607 рр. будучи прецептором князя Богдана Соломирецького, відвідував лекції Лейпцігському, Мюрнбергському та Віттенбергському університетах [56, с.143].

Молодь з України активно обирала Вюртемберзький (Віттенберзький) університет (заснований у 1502–1518 рр.), який пізніше був об'єднаний з університетом у місті Галле. Один із видатних професорів цього університету був німецький лікар і філософ Д. Сенерт (1572-1637), прихильник атомістичного вчення. Віддавали переваги цьому закладу освіти сини козацько-гетьманської старшини з Лівобережної України. Серед перших українців, які вступили до цього навчального закладу, були Лабун з Кам'янецьчини (1512 р.) і С. Оріховський з Перемишля, який підписувався як «Orichovii Rutheni» (1528 р.).

С. Оріховський відомий українсько-польський мислитель, «також навчався не лише у Вюртемберзькому університеті, але й у Краківському, Віденському, Падуанському та Болонському університетах» [73, с.148-149]. Він отримав глибоку гуманітарну освіту, вивчив латинську, давньогрецьку та давньоєврейську мови. Найвідоміший його твір «Про турецьку загрозу» (1548 р.) був надрукований у Франкфурті і Кельні. З його листувань з Мартином Кромером можна усвідомлювати вплив митця на європейських сучасників: «Не думай, мій Оріховський, що твоє ім'я не відоме за кордоном. В Італії, Іспанії, Франції й Німеччині мені довелося чувати схвальні відгуки про твої твори, які становлять гордість і захист Вітчизни...» [54, с.89].

Уже у XVI столітті українці займали третє місце серед іноземних студентів у Падуанському університеті, який був відомим студентським центром світового масштабу. «Повертаючись на батьківщину, його вихованці

вносили «дух Падуї» в суспільне життя своїх народів, свої наукові й культурні надбання робили їхнім суспільним надбанням, що, безперечно, впливало на духовне життя України, Литви, Польщі й Білорусії» [53, с.31-48]. У цьому ж столітті відкрив свої двері для українців і Віттенберзький університет. За 16 років (з 1533 р. по 1549 р.) 22 студенти-«русини» були записані у матрикулах-списах студентів, зокрема В. Геснер («рутенець», 1533 р.), С. Микитко та І. Лісницький (1537 р.), Іван зі Львова, М. Журавець (1538 р.). В наступні роки кожного року вписувалося по четверо або п'ятеро українських студентів.

«Тільки в одному Краківському університеті в 1510–1560 рр. здобули освіту 352, а протягом XV–XVI ст. – 800 вихідців з України. У списках студентів Краківського університету знайдено понад 30 імен уродженців Дрогобича та 70 – із Самбора»[45, с.158].

Кінець XVI століття ознаменувався відкриттям Великим коронованим гетьманом Яном Замойським однойменної академії. Будучи побудованою на території українсько-польського кордону, за своїм задумом мала поширювати знання на всі «величезні простори занедбаної Русі» [47, с.101]. Окрім того академія не мала релігійних упереджень. Таким чином, вона мала змогу відкривати свої двері багатьом іноземцям. «В Замойській академії було п'ять «студентських націй»: польська, руська, литовська, прусько-лівонська, нація іноземців» [60,с.28], які завдяки зв'язкам з Німеччиною мали змогу навчатись в Гельмштедтській школі. Викладацький склад був переважно випускники Краківського університету, руського та українського походження. Отже можна зробити висновок, що Польща стала своєрідним вікном для українців у європейський культурний простір.

Починаючи з XV століття і до кінця XIX століття, межі міжнародної академічної мобільності в рамках національних освітніх систем стали ширшими. У Московії XVI ст. з'являється централізована державна політика в освіті, що сприяла появі єдиної мови як основи спільної матеріальної і духовної культури для всіх слов'янських народів.

Практика вітчизняної академічної мобільності розпочалася саме у XVII столітті. «Подальші процеси у сфері освіти у XVIII столітті стали початком вхідної та вихідної мобільності студентів, включаючи майбутніх викладачів» [14, с.3-9].

Отже, русинська молодь мала доступ до європейської освіти через протестантські та латинські школи, а також через університети в Польщі. Це сприяло інтеграції українців у європейський культурний простір та забезпечувало їм освіченість та наукові знання, що виявилось результатом багатогранних взаємозв'язків з різними культурними та релігійними громадами того періоду. Початок академічної мобільності в українських землях XV–XVI століть був важливим кроком у розвитку освіти та культури. Цей процес сприяв зближенню України з європейським освітнім простором, сприяв обміну знаннями та розповсюдженню прогресивних ідей світової науки та культури.

3.2. Розвиток академічної мобільності п. XVII – середини XVIII ст.

Академічна мобільність студентів-українців у XVII – середині XVIII століття відіграла важливу роль у їхньому освітньому та культурному розвитку. В цей період існувала низка відомих українських академій, таких як Києво-Могилянська академія, Львівська академія та інші. Ці навчальні заклади пропонували широкий спектр дисциплін, включаючи філософію, богослов'я, математику, медицину та юриспруденцію.

Студенти-українці мали можливість отримати якісну освіту в цих академіях і одночасно пізнати нові культурні та наукові ідеї, ознайомитися з видатними діячами того часу. Багато зі студентів виявляли активність у наукових дослідженнях та письменницькій діяльності, публікували свої праці і вносили вагомий внесок у наукову спадщину. Пізнаючи та поширюючи ідеї Реформації, Гуманізму та Просвітництва.

Тільки в XVI–XVII столітті стало формуватися університет як державна структура, що підтвердило перехід освіти під патронаж держави. Університетські центри були обмежені в автономії, але зберігали корпоративну структуру та виборність ректора. У XVIII столітті встановилися принципи свободних наукових досліджень, викладання та навчання (одночасно університети перестали використовувати латинську мову). Також ми вже згадували, що загальність наукового мовного простору сприяла технічному забезпеченню академічної мобільності.

У XVII столітті в Московському царстві були відкриті школи з привласненням викладачів з-за кордону. Також діти бояр та паничів мали можливість навчатися за кордоном. Однак, цей вид мобільності був доступний переважно представникам заможних верств населення. Внаслідок розширення соціальної нерівності, міжнародна академічна мобільність стала недоступною, і проблеми міжнародного співробітництва вищої освіти набули елітарного характеру і не стали пріоритетними напрямками державної політики.

Меркантилізм, фізіократія та просвітництво з своїм прагненням відновити значення ручної праці, майстерності та грамотності – усе це приносило певне заміщення у інтелектуальному житті, але одночасно створювало нову уяву, що успішна кар'єра повинна бути результатом продуктивного навчання. У XVII–XVIII століттях стало очевидним, що основна мета університетів полягає у підготовці студентів до досягнення успіху у своїй кар'єрі.

Відомо, що традиція навчання студентів в інших країнах стала популярною у цей період по всій Європі, включаючи Росію та Україну. Крім діячів культури та освіти такі як Петро Могила, Феофан Прокопович, Григорій Сковорода та інші, можемо згадати покаяного грека Тимофія Стиглієва Згуру-іноземного посла Івана Мазепи. В роки студентства в Краківському університеті вивчав риторику, філософію та історію. Що стосується самого гетьмана, то після закінчення Києво-Могилянської

академії «Мазепа поглиблював знання у найкращих вишах Європи: вивчав артилерійську справу в Нідерландах, удосконалював володіння іноземними мовами в Німеччині, Італії та Франції» [46, с.16].

Поет Павло Русин навчався в Грайсфельді (Німеччина) і потім став професором Краківського університету. Богдан Сервинус та Іван Тинкевич здобули ступені докторів богослов'я та філософії в Сорбонні. Крім цих відомих особистостей, інші представники українських шляхетських родин отримували європейську освіту, але інформація про їхню кількість та отриманий фах потребує систематизації та наукового дослідження.

Дослідники стверджують, що протягом нової історії (друга половина XVI – кінець XVIII століття) українські студенти отримували освіту у всіх університетах Європи, іноді навіть в двох або трьох з них. Університети того часу були взаємопов'язані, мовою викладання була латина, що сприяло формуванню прототипу сучасного європейського освітнього простору. Наприклад, Ієромах Купріян навчався в Падуї та Венеції.

Іван Ужевич «навчався у Кракові, побував у Римі, Падуї, а вже в 1643 році навчаючись у Сорбоні автор намагався писати свій перший варіант української граматики» [85,с.3].

Олександр Сидорович з Конотопа удосконалював свої знання у Лейдені, Страсбурзі та Парижі, Маркіян Смотрицький навчався у Лейпцигу, Віттенберзі та Нюрнберзі, Григорій Сковорода «студіював у Відні, Освіді та Прейсбурзі» [58, с.12]. Польський дослідник Герман Барич свідчив, що у XVII столітті на Падуанському університеті були майже 2 тисячі студентів з України, Литви та Білорусії. Крім цього, близько 500 осіб, не включених у списки студентів, отримали освіту в українських школах у Львові, Києві, Острозі та інших містах всієї України.

Отримання освіти за кордоном було складним завданням, і студенти зазнали багатьох труднощів у своїй прагненні до отримання якісних знань. Українське суспільство великою повагою ставилося до людей, які отримували вищу освіту бакалавра, магістра або доктора у будь-якому

зарубіжному університеті. Ці люди були прославлені віршами, а дипломовану особу з докторським званням вважали ще вищим за владик.

Українські випускники європейських університетів поверталися на батьківщину й сприяли розвитку вітчизняної освіти й науки. Завдяки їх зусиллям Києво-Могилянська академія стала європейським університетом. Академія зберігала високий професійний рівень, розвиваючись на традиційних засадах. Відомо, що керівники академії постійно направляли найкращих випускників на стажування до майже усіх куточків Європи. Після повернення студенти, як правила, залишались на роль викладача в рідному закладі освіти, займались книгодрукуванням та розвивали різноманітні поезійні жанри. Академічна мобільність в цьому закладі освіти була не односторонньою. На момент 30-тих років XVII століття за програмою академічної мобільності в академії навчалась велика кількість іноземних студентів з Білорусії, Молдови, Болгарії, Боснії, Чорногорії, Сербії Греції тощо. Можна зробити висновок, що Києво-Могилянська академія відповідала всім культурним запитам Європейських країн. [36, с.14-16]. Наприклад, митрополит Рафаїл Заборовський, який очолював академію з 1731 до 1747 року, направляв випускників до німецьких університетів для підготовки до професорської діяльності. Серед цих студентів були Степан Тодоровський, Григорій Щербацький, Данило Нащинський, Василь Ляшевський. Результатом їхнього закордонного навчання стало появу в академії нових методів та наукових напрямків. Після стажування в Німеччині Григорій Щербацький почав викладати філософію за Пургоцієм, прихильником Декартової філософії. Нові концепції та творчі ідеї випускників і викладачів академії збагатили українську науку та сприяли формуванню власної освітньої традиції.

Одним з тих кого Петро Могила особисто відправив за кордон був Інокентій Гізель. Помітивши науково-філософські здібності Гізеля, направив його на Захід з метою вдосконалення освіти. Протягом кількох років Гізель поповнював свої знання в німецьких університетах. Після повернення в 1642

р., він був обраний професором філософії й викладав теоретичні курси.. В своїй викладацькій діяльності, він використовував передові наукові знання, вперше згадуючи ім'я Коперніка та його геліоцентричне вчення і робить певний крок назустріч дослідному природознавству [7, с.2].

Зазначено, що у XVII столітті українська еліта, включаючи старшину, вище духовенство та міщанство активно приєднувалася до світової культури та європейських знань. Дослідники вказують, що молодь з Лівобережної України, включаючи синів козацької старшини, простих козаків та заможного селянства, у XVIII столітті змінила національний склад студентів Лейпцизького університету. Більшість з них походила з Київщини та Полтавщини і після закінчення навчання працювала в гетьманських, полкових та сотенних канцеляріях, а також виїжджала на роботу до Росії.

3.3. Зміна векторів академічної мобільності мешканців українських земель у 2 пол. XVIII ст.

В українській філософській та історико-культурній думці XVIII – початку XIX століття особливе значення мав просвітницький рух, який на виник у XVIII столітті. Соціально-економічні чинники сприяли формуванню особливого характеру Просвітництва, яке поєднувало ідеї гуманізму та Реформації, а також проявляло свої власні особливості, такі як звільнення філософії від теологічного впливу, зацікавленість у природознавстві, культурі народів, етносів, особистості і т.д. На даному етапі з'явилася одна з головних ідей Просвітництва – ідея, що суспільний прогрес залежить від поширення освіти і культури, які набувають національного характеру. Про це свідчить відома праця цього періоду – «Історія Русів».

Гуманітарні дисципліни в освітньому процесі розвивались, перш за все, в німецьких університетах. «У закладах, таких як Гейдельберзький, Вюртемберзький (Віттенберзький), Вюрцбурзький, Страсбурзький, Нюрнберзький університети, в певні періоди переважав дух протестантизму,

що сприяло навчанню в цих закладах східних слов'ян. Один з носіїв прогресивної думки в Європі був Гейдельберзький університет, заснований у 1386 році, що є одним з найстаріших у Німеччині» [20, с.156, Ошибка: источник перекрёстной ссылки не найден].

Після Реформації схоластика була витіснена з університету, і в ньому розповсюджувався гуманізм. Згідно з І. Лоським, Рупрехт Карл університет особливо сприяв протестантизму, із поширенням якого збільшувалася кількість українських студентів з Речі Посполитої в Гейдельберзькому університеті, які завжди зазначали своє походження у реєстраційних книгах. Саме тут викладав один з найвідоміших філософів світу Г. В. Ф. Гегель (1770-1831), який започаткував систематичне вивчення і теоретичний розвиток принципів діалектичного мислення. Університет також мав ботанічний сад, планетарій, обсерваторію і велику бібліотеку, зібрану протягом усього його існування.

Проте, більшість українських студентів навчалися в Лейпцизькому університеті – одному з найдавніших німецьких університетів (заснованому у 1409 році), який був центром німецької культури. Цей навчальний заклад відомий тим, що в ньому навчалися видатні постаті світової культури, такі як Г. В. Лейбніц, Й. Г. Гердер, Й. В. Гете, Р. Вагнер, Р. Шуман та інші. Багато вихованців Київської академії також навчалися в Лейпцизькому університеті. Заклад відзначався високим рівнем викладання філософії, математики, фізики та природознавства. Було встановлено зв'язок між логікою і математикою, що стало основою для подальшого розвитку математичної логіки.

У XVIII ст. до університету почали прибувати молоді люди з Лівобережної України, в основному сини козацько-гетьманської старшини, козаків і заможних селян, зокрема з Києва, Переяслава, Гадяча, Полтави, Ніжина та Харкова. Серед них був «Григорій Козицький, киянин (1739 рік), колишній вихованець Київської академії та Лейпцизького університету, який пізніше став офіційним перекладачем і статс-секретарем Катерини II, а також

літературним редактором відомих та популярних журналів» [83]. Іншими українськими студентами, які прибули до Лейпцига, були Іван Козицький та Михайло Мотоніс з Ніжина (1752 рік), брати Іван і Павло Остроградські, сини хмельницького сотника Григорія Остроградського (1752 рік), син переяславського сотника Івана Білоцерковця та син переяславського сотника Андрія Безбородька (1753 рік). З Полтавщини до Лейпцизького університету прибули брати Петро і Михайло Білушенки, Федір Паскевич (1777 рік), брати Милорадовичі, Федір і Яків Паскевичі, Григорій Галаган і перший харків'янин Роман Зебрицький. Успішно навчався у Лейпцизькому університеті Василь Крижанівський з Гадяча, який також залучив до навчання своїх родичів з Ромену, зокрема Костянтина Крижанівського, який виїхав до Лейпцига на два роки у 1767 році, де навчалися сини його брата, гадяцького полковника Андрія Крижанівського. «Протягом восьми років навчання у Лейпцизькому, Берлінському та Віденському університетах вихованець Київської академії Петро Гнідич (1750-1817) видав наукову працю «Про деякі лікарські засоби і хвороби руських народів» (1778 рік), а разом з відомим патологом Христофом Фрідріхом Людвігом (1709-1773) написав книгу «Про порошок антерарум» (1778 рік). У 1780 році він захистив докторську дисертацію «De morbis membranae tympani» у Лейдені (Нідерланди). У 1782 році, після складання іспитів, Петро Гнідич отримав право на медичну практику в Росії» [15]. По закінченні навчання в Лейпцизькому університеті, випускники отримували посади у гетьманських, генеральних, полкових та сотенних канцеляріях, а також в державних установах Росії, як, наприклад, у Синоді, Сенаті та оточенні канцлера О. Безбородька в Петербурзі. М. Лисенко, видатний український композитор, також продовжив своє музичне навчання у Лейпцизькій консерваторії після закінчення Харківської гімназії та Київського університету.

У другій половині XVIII століття медичні фахівці особливу увагу приділяли Страсбурзькому університетові (засн. 1587 р.), який знаходився на межі Німеччини та Франції і був центром взаємодії двох

західноєвропейських культур. Цей навчальний заклад також славився своїми демократичними традиціями. Студенти, які навчалися або вдосконалювали свої знання в галузі медицини, часто обирали саме його. Вже в 1760–1761 рр. до Страсбурга була відправлена перша група з п'ятнадцяти випускників Київської академії. Більшість українських студентів успішно закінчувала Страсбурзький університет, отримувала наукові ступені і ставала гордістю вітчизняної та західноєвропейської науки, їхніми досягненнями були створення нових напрямків.

Іншим видатним українським медичним діячем, який став фундатором нових напрямків у галузі медицини, був Н. Максимович, відомий також як Н. Амбодік-Максимович (1742-1812). «Закінчивши Києво-Могилянську академію і Петербурзьку шпитальну школу, згодом продовжив своє навчання у Франції, де отримав докторський диплом» [4, с.2].

«Українські вчені завоювали високий авторитет у тогочасній медичній науці. Д.Самойлович (1742-1805) був основоположником вітчизняної епідеміології. Він написав працю про боротьбу з чумою, що вийшла французькою і німецькою мовами. Самойловича обрали своїм членом 12 академій світу» [34, с.141].

Великий внесок у розвиток вітчизняної медичної науки зробили брати Олександр та Павло Шумлянські, які належали до козацько-старшинського роду. Обидва отримали освіту в Київській академії. «З 1784 року П.М. Шумлянського відряджено за рахунок Петербурзького виховного дому за кордон, де він у 1789 році у Страсбурзькому університеті захистив дисертацію на ступінь доктора медицини «*De proxima toricae inflammationis causa*» — «Про безпосередню причину місцевого запалення». Праця була перекладена німецькою мовою і увійшла до збірки кращих творів з хірургії, виданих у Лейпцизі у 1794 році» [78, с.12]. Олександр Шумлянський був обраний членом-кореспондентом Паризького музею в 1789 році і почесним членом Державної медичної колегії в 1794 році. Павло Шумлянський зробив значний внесок у розвиток вищої медичної освіти в Україні, де він

організував першу хірургічну клініку. Він також написав багато наукових праць з медицини та профілактики здоров'я, які були опубліковані в німецьких журналах.

Університет веде спеціальні матрикули, в яких вписували молодих аристократів з Європи, що приїздили до Страсбурга отримати "кавалерське виховання". Серед них зазначаються представники аристократичних українських родин. У 1765 році записано двох синів гетьмана К. Розумовського - Петра і Андрія - разом із їх гувернером Луї де Марін'яком. Згодом А. Розумовський став російським дипломатом у Відні. Сам Кирило Розумовський «навчався упродовж 1743–1745 рр. в Кенігсберзі, Берліні, Геттінгені та Страсбурзі. Автори припустити, що поїздка Кирила Розумовського стала каталізатором для освітніх мандрівок представників козацької старшини, які, починаючи з середини XVIII ст., часто їздили навчатися за кордон саме маршрутом гетьмана» [16, с.79].

Є також історичні документи, що свідчать про навчання в Страсбурзі М. Ковалинського, друга, учня і біографа Г. Сковороди. Відомо, що М. Ковалинський був вихователем одного з синів колишнього гетьмана К. Розумовського – Лева. Крім того, в 1783 році в матрикулах для аристократії зазначені ще двоє українців – брати Микола і Андрій Колосовські з Києва.

Галльський університет славився не тільки вивченням східних мов, але й був одним із перших центрів наукової славістики, яка народжувалася в Західній Європі на початку XVIII століття. Україністика стала невід'ємною частиною гуманітарної освіти в Галльському університеті. Серед студентів можна зустріти представника української історіографії XVIII ст Симоновського Петра Івановича (1717–1809), закінчив Київську академію, навчався у Варшаві, слухав лекції у ряді західноєвропейських університетів - Кенігзберзькому, Лейпцігському, Галльському.

Представники гетьмансько-старшинської еліти та заможних родин здійснювали поїздки до Геттінгенського університету, заснованого у 1737 році. Університет мав високу репутацію і значний вплив у наукових колах. У

другій половині XVIII століття, особливо наприкінці, він став центром раціоналістичної філософії. На початку XIX століття він перетворився на один із потужних осередків культурного та національно-політичного руху завдяки діяльності видатних учених-просвітителів і професорів, таких як Гаусс, Дальмон, брати Грімм, Гуго і Мілер. Відомим професором університету був Й.Ф.Герbart – німецький філософ-ідеаліст, психолог і педагог, а також М.Гартман. У цьому навчальному закладі було велике шанування до наукових досліджень у галузі астрономії, що свідчить про діяльність Г.Ольберса [79, с.402].

Серед середини XVIII століття Геттінген став центром славістичних студій в Німеччині. Отримавши репутацію «раю для вчених» заклад тримав високу планку на науковій ниві. Геттінгенські вчені зберігали зв'язки зі слов'янськими країнами через навчальні заклади та університети, де навчалися студенти з цих країн. Після повернення на батьківщину вони висилали книги та писали рецензії. Університет проводив лекції з історії Росії і Польщі в контексті всесвітньої історії та історії Європи, висвітлюючи історію Київської Русі та пізніших епох історії України. «Один з відомих істориків, А.Л.Шлецер, що на той час був професором Геттінгемського університету, зробив повний переклад літопису Нестора німецькою мовою, уважаючи це першочерговим завданням критики» [2, с.154].

Геттінгенський науковий часопис публікував статті та рецензії про Україну, а також книги про її історію та культуру. Наприклад, у 1772 році в ньому були надруковані «Замітки по дорозі з Петербурга в Крим 1771 року» невідомого автора.

В геттінгенських славістів була значна зацікавленість козацькою тематикою. Спеціальний інтерес до Геттінгенського університету проявляв Й.Х.Енгель (Engel; 1770-1814), відомий австрійський історик та дослідник історії України. Він написав праці «Історія Галича і Володимира» (1792) та «Історія України і українських козаків» (1796), в яких використав важливі документальні джерела і літературні матеріали.

Також до козацької теми звертався А.Галлер, голова геттінгенських просвітників середини XVIII століття. У своєму соціально-політичному романі «Альфред, король англосаксів» (1772) він використовував «республіку запорожців» як приклад «конституційних принципів».

Геттінгенські вчені інтенсивно працювали над українознавчими джерелами і дослідженнями, вводячи їх у науковий обіг в Німеччині. Наприклад, А.Л.Шлецер використав «Короткий опис Малоросії», який він переписав у домі гетьмана К.Розумовського в Петербурзі та привіз до Німеччини, за свідченням Й.Х.Енгеля.

Студенти Київської академії, серед яких були представники видатних діячів та магнатів України, слухали лекції відомих філософів Геттінгенського університету. Деякі з них, такі як Григорій і Михайло Милорадовичі, С.Полуботок, І.Данилевський, отримали освіту у Київській академії та продовжили навчання в Геттінгенському університеті.

Також студенти з України навчалися в Грайфсвальдському університеті, де бакалаврський ступінь здобув Павло з Кросна, пізніше відомий поет і професор Краківського університету.

У другій половині XVIII століття відбулися значні зміни у векторах академічної мобільності мешканців українських земель. Раніше, у XVII столітті, українська еліта, така як старшини, вище духовенство та міщанство, здебільшого навчалася за кордоном, особливо у європейських університетах. Проте, у другій половині XVIII століття, центр академічної мобільності змістився до Москви та інших російських університетів.

Це пов'язано з політичними та соціокультурними змінами, які відбулися на українських землях. В цей період, після поділів Речі Посполитої, значна частина українських земель потрапила під владу Російської імперії. Російська влада сприяла розвитку освіти на цих теренах та створенню власних університетів.

Протягом 1754–1768 років, з Києва виїхало за кордон, переважно до університетів Страсбурга, Геттінгена, Гайдельберга, Лейпцига та

Кенігсберга, 300 студентів для отримання вищої медичної освіти за державний рахунок. Варто зазначити, що відбір кандидатів на навчання здійснювався не залежно від соціального походження, а лише на основі їхніх «талантів, які могли бути корисними для вітчизняної науки». Значним фактом є те, що протягом XVIII століття 62 українці захистили дисертації на ступінь доктора медицини в закордонних університетах.

Слід підкреслити, що в новій Українській державі XVII-XVIII століть було багато досвідчених юристів, які походили з козацької старшини і отримали юридичну освіту за кордоном. Саме тому договори, укладені Україною з Москвою практично всіма гетьманами, стали відмінними зразками права, свідченнями конституційного правового мислення та передали традиції європейської правової культури.

У 60-х роках XVIII століття спостерігався збільшений відтік інтелектуальної еліти, і це було обумовлено кількома факторами. Один з них – припинення існування гетьманства[6, с.23]. Після 1764 року козацька старшина виявилася поза політичним життям, і для багатьох її представників цей період був дуже складним. Літературна праця, як вважав Лукомський, стала шляхом послужити своєму суспільству. В цей час в Росії починається «золотий вік». Катерини II бажає представити себе перед європейським світом як «просвічений монарх». Розробляються реформаторські проекти, створюється Законодавча комісія, а інтерес до ідей французьких просвітників зростає в суспільстві. Українці відіграли велику роль у розвитку соціально-політичного та культурного життя в Росії у 60-80-х роках. Вони видавали газети та журнали (П. Богданович, Г. Брайко, В. Рубан, Ф. Туманський), перекладали твори французьких філософів, античну літературу, наукові праці з географії і медицини (Г. Козицький, М. Мотоніс, Г. Полетика, Я. Козельський, І. та Л. Січкарьови, Я. Костенський, С. Десницький, В. Золотницький, В. Крамаренков, В. Рубан та ін.). «Собрание, старающееся о переводе иностранных книг», створене для координації перекладацької діяльності при Академії наук, очолював Г. Козицький до своєї трагічної

смерті у 1775 році. Праці для перекладу відбиралися з його участю, а також залучалися досвідчені знавці латинської, грецької, французької та німецької мов. Очевидно, «за участю Г. Козицького Катерина II складала свої накази для Комісії з розробки нового Уложення. Він перекладав накази латинською мовою і працював над законодавчими актами щодо діяльності Комісії» [82, с.60]. Багато людей, у тому числі депутати Комісії, серед них М. Мотоніс і Г. Полетика, вірили в можливість реформування Російської імперії, перетворення її на конституційну монархію та повернення Україні її колишнього автономного політико-адміністративного устрою. У Комісії працювали також відомий юрист, доктор філософії Кенігсберзького університету І. Хмельницький, який у 1767 році захистив дисертацію, присвячену проблемі рабства у природньому праві, а також Я. Хорошкевич, що також навчався в цьому університеті. Багато з них зазнали великих розчарувань, були звільнені з посад, коли зрозуміли, що самодержавство нецікаве в реалізації радикальних реформ. Так, М. Мотоніс повернувся до свого маєтку біля Ніжина, а Г. Козицький покінчив життя самогубством у Москві.

Козаки, які були незалежними та гоноровими за своєю природою, проявляли невгамовну пристрасть до літератури. Вони писали вірші, оди, орації, перекладали та співали. Їх зовнішність і інтерес до літератури часто здивовували петербурзько-московське оточення і викликали роздратування серед чиновників та колег. «Один із типових представників Києво-Могилянської академії був Кирилко Кондратович. Він протягом 15 років навчався в цій академії і пройшов повний курс. Після цього він зайняв посаду вчителя у школі в Переславлі-Заліському та в Катеринобурзі, де встановив плідну співпрацю з В. Татіщевим і займався перекладом польських хронік, зокрема творів М. Кромера. У 1743 році він приєднався до Академії наук в якості перекладача. Кондратович працював над складанням словника російської мови, пояснивши близько 100 тисяч слів, хоча вважалося, що головну роботу виконав М. Ломоносов» [19]. Його матеріали були

використані при створенні академічного словника, який був виданий у період з 1786 до 1796 року. Кондратович не здобув високих посад і вийшов у відставку з посади старшого перекладача. Він також писав вірші та оди і бажав, щоб його праці були опубліковані, оскільки «він перекладав не для бібліотечних цеглин, а для людей». Його критикували за незнання російської мови та стилістичні недоліки, і він часто конфліктував з М. Ломоносовим. Ці конфлікти змусили Кондратовича визнати, що його мова була пошкоджена в Києво-Могилянській академії.

Отже, протягом XVII–XVIII століть існували активні зв'язки та культурний обмін між Україною та Європою, що сприяло формуванню європейського культурного простору. За оцінками дослідників, приблизно 5000 осіб виїхали з України вчитися за кордон у період з XIV по XVIII століття, що становить приблизно 1000 осіб на століття. Чи це багато чи мало, важко сказати. Проте, цей факт є важливим і заслуговує на увагу, оскільки стосується культурного обміну та різноманітних зв'язків українців з представниками західної культури. У другій половині XVIII століття також був дещо змінений вектор академічної мобільності мешканців українських земель. У XVI–XVII столітті, українська молодь для навчання обирала переважно польські заклади освіти. Проте, у другій половині XVIII століття, центр академічної мобільності змістився на території центральної та західної Європи. Потужним центром академічної мобільності були німецькі заклади освіти, меншим попитом користувались університети Британії, Франції та Італії тощо. Окрім цього кінець XVIII ст. пов'язаний з політичними та соціокультурними змінами, які відбулися на українських землях через Російську імперію. Влада якої сприяла розвитку власної освіти та створенню університетів на цих теренах.

ВИСНОВКИ

Досліджено літературу та джерела, пов'язані з академічною мобільністю на українських землях у XVI–XVIII століттях. Було проведено аналіз різних джерел, які надали значний обсяг інформації про академічну мобільність того часу. Проаналізовано історичні умови та контекст академічної мобільності в Європі та на українських землях.

Культура українського народу XVI–XVIII століття органічно вплинула на просвітницький рух як у Європі, так і в Україні, в контексті ідей Просвітництва. Саме через культуру і освіту відображалися характерні для українців спосіб життя, мислення, світогляд, естетичні вподобання, моральні та правові норми, політичні прагнення та культурно-освітні орієнтири. Все це становило історико-культурну парадигму майбутньої епохи.

Молодь з України, що навчалася в європейських та зарубіжних університетах, адаптувала новітні знання, технології та культурно-освітні напрями, які потім поширювалися в Україні та Росії. Крім цього, спостерігалось значне розширення меж для інтелектуальних впливів та культурної співпраці. Це спонукало до проведення культурно-освітніх реформ в Україні, які були ініційовані та втілені представниками української національної еліти, яка складалася з нового покоління «провідних верств» України наприкінці XVIII – на початку XIX століття. Це свідчить про загальнонаціональний характер напрямку розвитку освіти в Україні. Також, активна участь українців у освітньо-культурному просторі Європи того часу внесла Україну до світових інтеграційних процесів, що в подальшому забезпечили динамічний культурологічний практикум, спрямований на цілісне розуміння безперервності української національної культури.

З'ясовано, що академічна мобільність була сильно залежна від соціально-політичних умов, освітніх систем та культурного середовища. Вивчено роль українських студентів, викладачів та науковців у європейських університетах та наукових центрах. З'ясовано, що вони внесли значний вклад

у розвиток науки, культури та філософії, а також активно сприяли обміну знаннями та ідеями між Україною та Європою. Проаналізовано вплив академічної мобільності на культурні процеси того часу, зокрема на літературу, мистецтво, науку та філософію.

Встановлено, що академічна мобільність сприяла впровадженню нових ідей, технологій та культурних тенденцій українськими учасниками цього процесу.

Виявлено перешкоди та труднощі, з якими зіштовхнулися українські учасники академічної мобільності. Також відзначено їх досягнення та успіхи, які вони здобули, незважаючи на ці труднощі. Важливими факторами успіху були мотивація, наполеглива праця та прагнення до професійного зростання.

Систематизовано отримані дані та представлено результати дослідження в письмовій формі.

Виконано аналіз інформації, підтверджено поставлені завдання та сформульовані висновки, щодо академічної мобільності на українських землях у XVI–XVIII століттях.

Отже, було розкрито значення академічної мобільності як форми інтеграції в європейський культурний простір. Дослідження підтвердило, що академічна мобільність відіграла важливу роль у розвитку української науки, культури та освіти, сприяючи обміну знаннями та формуванню культурного діалогу між Україною та Європою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анапович. О. Гетьмани України та кошові отамани запорозької Січі. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
2. Арістов В.Ю. Літописний звід: Історія терміна та еволюція поняття. *Український історичний журнал*. 2013. №4 С.153-169.
3. Басенко Р. О. Генеза і зміст освітньо-виховного напрямку молодіжної політики ордену єзуїтів (XVI – XVII ст.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*: зб. наук. пр. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2014. №17. С.67-78.
4. Барштейн.В., Барштейн. Ю. Україна – Франція: переплетення часів і долі (медальєрне мистецтво України). «Нумізматика і фалеристика». 2003. №2. С.2.
5. Батюшков П. М. Волинь. Історичні долі південно-західного краю. Дніпропетровськ: Січ, 2004. 435 с.
6. Білецький П.О. Українське мистецтво другої половини XVII-XVIII століття. Київ: Мистецтво, 1981. 161 с.
7. Бойко Ю.М. Історія української культури в біографіях видатних діячів. Частина I (IX – початок XVIII століття). Вінниця: Нілан-ЛТД, 2013. – 126 с.
8. Болотська О. А. Розвиток академічної мобільності студентів як реалізація принципів болонського процесу у вищій освіті України. Електронне наукове фахове видання «*Науковий вісник Донбасу*». URL : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN21/> (дата звернення: 21.09.2023).
9. Боплан Г. Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями способом життя і ведення воєн. Київ: Наукова Думка, 1990. 254 с.
10. Бульвінський А.Г. Еволюція європейської парадигми розвитку України в XIV—XIX ст. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього /

За редакцією доктора історичних наук, професора А.І.Кудряченка : монографія. Київ: Фенікс, 2009. – 544 с.

11. Бульвінський А.Г. Українські землі в міжнародних вимірах періоду Пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу. *Україна в Європі: контекст міжнародних відносин* / за ред. А.І. Кудряченка : монографія. Київ: Фенікс, 2011. – 632 с.

12. Висовень О. Релігійна ситуація в Україні (кінець XVI – початок XVII ст.). *Етнічна історія народів Європи*. 2013. №41. С. 63–68.

13. Гоголь Н.В. Тарас Бульба. Одеса: Маяк, 1981. 120 с.

14. Горенко Л.І. Національна еліта України кінця XVIII - першої половини XIX ст. як об'єкт культурологічних досліджень. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: Збірник наукових праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: У 2-х томах*. 2009. №15. С. 3-9.

15. Гоноренко. А. Україна та Європа на межі XVIII–XIX століть: культурно-освітні виміри. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/fulltext.html?id=953> (дата звернення: 11.09.2023)

16. Грабовець. А. І. Українці-вихованці Європейських інститутів (середина та друга половина XVIII ст.). *Сіверщина в історії України*. 2022. №15. С.79-82.

17. Грачотті С. Українська культура XVII ст. і Європа. *Україна XVII ст. між Заходом і Сходом Європи*. Матеріали 1-го українсько-італійського симпозіуму 13-16 вересня 1994 р. Київ - Венеція 1996. 10 с.

18. Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом Т. 22. Львів: ЗНТШ, 1991. 41 с.

19. Дзюба О. Українці в культурному житті Росії (XVIII ст.) Причини Міграції. URL: <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz10.htm> (дата звернення 01.09.2023)

20. Довідник з історії України. / Під заг. Ред. Підкови І., Шуста Р. Київ: Генеза, 2001. 1136 с.

21. Документи українського козацтва XVI – першої половини XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги / Упор. В. Брехуненко (відп. секр.), О. Заяць, Ю. Мицик, С. Потапенко, В. Щербак. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2016. 608 с.
22. Єфименко О. Я. Історія українського народу. Київ: Либідь, 1990. 512 с.
23. Записки наукового товариства імені Шевченка / за ред. Крип'яченко І. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1931. – 103 с.
24. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
25. Історія українського козацтва: Нариси у двох томах. Т. I / Ред.кол В.А. Смолій та ін. Київ: «Києво-Могилянська академія», 2006. 800 с.
26. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1966. 249 с.
27. Ісаєвич.Я. Українське книговидання : витоки, розвиток, проблеми Львів: Либідь, 2002. 520 с.
28. Ісаєвич. Я. Юрій Дрогобич Життя Славних. Київ: Молодь, 1972 23 с.
29. Історія України в документах і матеріалах. – Т.ІІІ. Київ: АН УРСР, 1941. 265. с.
30. Історія українського козацтва: Нариси у двох томах. Т. 2 / Ред.кол В.А. Смолій та ін. Київ: «Києво-Могилянська академія», 2006. 800 с.
31. Історія української культури /за ред. Г.Крип'якевича. Київ: Либідь, 1994. 656 с.
32. Історія української культури у п'яти томах. Т.ІІ: Українська культура XIII – першої половини XVII століть / Гол. ред. тому Я.Ісаєвич. Київ: Наукова думка, 2001. 847 с.

33. Історія України./ Курс лекцій під керівн. Мельника Л.Г. Київ: Либідь, 1991. 576 с.
34. Історія української культури: Курс лекцій / під заг. ред. доктора С.О.Костилюєвої. Київ: Політехніка, 2010. 334 с.
35. Карапетян А. О. Підвищення академічної мобільності як стратегічне завдання державної політики в сфері освіти. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 1/2. С. 48–55.
36. Києво-Могилянська Академія в іменах XVII-XVIII ст. Київ: КМ «Академія», 2001. – 367 с.
37. Кислюк К. В. Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції : монографія. Харків: ХДАК, 2008. 288 с.
38. Кислюк К. В. Українська культура XVII–XVIII ст. як « Вікно можливостей» для модернізаційних процесів. *Культура України* : зб. наук. пр. /за заг. ред. В. Шейка. Харків: ХДАК, 2022. №76. С. 23–28.
39. Кметь. В. Львівський єзуїтський колегіум на тлі контрреформації у Речі Посполитій в XVI – першій половині XVII ст. *Проблеми архівозна-ва і джерелозна-ва. Зб. наук. пр. до 90-річчя від д. нар. проф.В.Стрельського. Серія “Істор. архівної справи: спогади, дослідж., джерела”*. 2001.№4 С.351-388.
40. Когут Є.З. Коріння ідентичности. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ: Критика, 2004. 355с.
41. Когут Є. З. Російський централізм і українська автономія. Канадський інститут українських студій. Ліквідація Гетьманщини 1760-1830. Київ: Основи, 1996. 317 с.
42. Кононенко В. Політико-правові витоки «Договорів та постанов» 1710 р. *Україна в Центрально-Східній Європі*: Зб. наук. пр. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. №6. С. 297-322.
43. Кравченко С.М. Здобуття вищої освіти в країнах Європи: євроінтеграційні прагнення, академічна мобільність, особливості освітніх

систем (аналітичний огляд). URL: https://lib.iitta.gov.ua/722769/1/Аналітичний%20огляд_Здобуття%20вищої%20освіти%20в%20країнах%20Європи_.pdf

44. Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: Навч. посібник: У 3-х книгах. Кн. 3: Кінець XVI – середина XIX століття. Київ: Либідь, 1994. 336 с.

45. Культурологія: навч. посіб. / за ред. Гриценко Т. Б., Гриценко С. П., Кондратюк А. Ю. та ін. 2-ге вид. Київ: Центр учбової літератури, 2009. – 390с.

46. Левкова А., Левкова О., Поправка К. Іван Мазепа. Made in Ukraine. Київ: Не будь Байдужим, 2016. 31 с.

47. Лемпіцький С. Діяльність Яна Замойського в Галині Освіти (1573-1605) Краків: Польська бібліотека, 1921. 296 с.

48. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації (методологічні заваги). Т. 1. Київ: Основи, 1994. 21 с.

49. Литвинов В.Д. Становлення гуманізму на Україні та його зв'язки з духовною культурою Західної Європи / за ред. Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні. Київ: Основа, 1991. – 423 с.

50. Майборода О. Нації етнічні і політичні: оманливе розрізнення. *Політичний менеджмент*. 2004. №5. С.22-15.

51. Малежик М. Школа в Запорозькій Січі. *Українська культура*. 1996. № 2. С. 34–35.

52. Мандзяк О. Воїнсько-фізичне виховання аріїв: Народні ігри в практиці українських бойових мистецтв. Тернопіль: Мандрівець, 2007. 208 с.

53. Микитась В.Л. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ: Абрис, 1994. 235 с.

54. Наливайко Д.С. Станіслав Оріховський як український латиномовний письменник Відродження. *Українська література XVI-XVIII ст. та інші слов'янські літератури*. Київ: Інститут історії України НАН України, 1984. – 170 с.

55. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 405 с.
56. Павленко Г.В. Українські студенти в університетах Німеччини (XVI-XVII ст.). *Науковий Вісник УжДУ Серія «Історія»*. 1999. №3. С.142-149
57. Павличко. Д. Українська національна ідея. URL: <http://newright.primordial.org.ua/pavlychko.htm> (дата звернення 07.07.2023)
58. Поліщук Г. Григорій Сковорода. Життя і творчість. Київ: Дніпро, 1978. 260 с.
59. Пономаренко О. Еволюція української національної ідеї в XVII-XVIII століттях. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. 2008. №39.С. 41–51.
60. Посохова Л. Ю. На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст. : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 400 с.
61. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII : станом на 28 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 09.07.2023).
62. Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність : Постанова Каб. Міністрів України від 12.08.2015 р. № 579 : станом на 21 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2015-п#Text> (дата звернення: 09.07.2023).
63. Пуха І. Українське козацтво. Українське козацтво. 1977. №3(47). С.6-10.
64. Руденко Ю.Р. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність : навч.посіб / Ю. Руденко, О. Губко. Київ : МАУП, 2007. – 384 с.
65. Сахієва Р. Г. Академічна мобільність старшокласників: концепція, принципи, структурні компоненти та етапи реалізації. *Журнал сталого розвитку*. 2015. № 3. С.2.

66. Свириденко Д.Б. Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2014. 516 с.
67. Сидоренко О.Ф. Україна і Польща в період феодалізму : Зб. наук. пр. Київ : Наук. думка, 1991. 144 с.
68. Слабошпицький М. Ф. Українські меценати : нариси з історії української культури. Київ: Ярославів Вал, 2001. 328 с.
69. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Пер. з англ.. Київ: Основи, 1994. 224 с.
70. Смотрицький.М. Плач (фрагмент твору) URL: <http://litopys.org.ua/human/hum38.htm> (дата звернення 25.04.2023)
71. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ: НІСД, 2011. 336 с.
72. Тюрменко І.І., Горбула О.Д. Культурологія: теорія та історія культури: Навчальний посібник Київ: Центр навчальної літератури. 2004. 368 с.
73. Філософська думка в Україні: Бібліографічний словник. Київ: Пульсари, 2002. 244 с.
74. Франко.І. Дві Унії (Образок з Історії Русі при кінці XVI ст.) Нью-Йорк: УПА – Українська Православна Акція, 1966. 16 с.
75. Франко І.Я. Україна irredenta /Упорядник Д. Павличко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 640 с.
76. Халєбський П. Україна земля козаків. Київ: Ярославів вал, 2009. 293 с.
77. Хауг Г. Європа майбутнього: Болонья и далі. Маастрихт: РУДН, 2000. №10. С. 15–18.
78. Харківський національний медичний університет / за заг. ред. В. М. Лісового, В. А. Капустника, Ж. М. Перцевої ; укладачі : Ж. М. Перцева, І. В. Киричок, О. В. Семененко. Харків: ХНМУ, 2020. –180 с.

79. Хижняк З. І. Нічник В. М. Києво-Могилянська академія та україно-німецькі культурні зв'язки. *Наук. зап. НаУКМА*. 2000. Т. 18. С.12-29.
80. Хоминець, С. І. Поняття та види академічної мобільності студентів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Педагогіка. Соціальна робота* / гол. ред. І.В. Козубовська. Ужгород, Говерла, 2019. № 2 (45). С. 223–227.
81. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: Вид-во "Оріє" при УКСП "Кобза", 1992. 230 с.
82. Шандра В.С. Українські суспільні інститути у взаєминах із російським самодержавством. *Український історичний журнал*. 2010. №4. С. 59-82.
83. Шевченко. Н.В., Козинський Г. В. Енциклопедія історії України: Т. 4/ Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: «Наукова думка», 2007. 528 с.
84. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х т. Київ : Наукова думка, 1990.
85. Ярещенко А. Іван Ужєвич та його «Граматика словенська» або перші кроки духовної інтеграції в Європу. Харків: Прапор, 2006. 256 с.